

Η ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ GASPARE VIVIANI
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΚΛΗΡΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Για τὸν ἐλληνομαθὴ λόγιο ἐπίσκοπο Σητείας Gaspare Viviani (1525 - 1605) γνωρίζουμε πολλά καὶ σημαντικὰ στοιχεῖα, χάρις στὶς ἐπιστημονικὲς ἐρευνες τῶν τελευταίων ἐτῶν¹. Γόνος πλούσιας οἰκογένειας τοῦ Urbino ἔλαβε γενναία κλασσικὴ μόρφωση, ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ. Σὲ ἡλικία 25 ἐτῶν ἔγινε μοναχὸς καὶ ὑπηρέτησε τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία μὲ πίστη καὶ φανατισμό. Στὴν Κρήτη ἦλθε τὸ 1553 ὡς κανονικὸς (canonicus) καὶ στὶς 17 Ἰουλίου 1556 προχειρίστηκε ἐπίσκοπος Σητείας (καὶ ἀπὸ τὸν ἐπόμενον χρόνον 1557 Σητείας καὶ Ἱεραπέτρας). Ἡ φανατικὴ προσήλωσή του στὶς ἀρχὲς τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ ἡ ἀναμφισβήτητη πνευματικὴ του ὑπεροχὴ ἔναντι τῶν ἄλλων λατίνων ἐπισκόπων τῆς Κρήτης τοῦ ἐξασφάλισαν τιμητικὸτάτα ἀξιώματα καὶ προνόμια. Ἀπὸ τὸ 1566 εἶναι τοποτηρητὴς τοῦ λατίνου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν Κρήτη («in spiritualibus et temporalibus generalis honorumque mensae Patriarchalis generator ac procurator»). Ἀπὸ τὸν ἴδιον χρόνον εἶναι ἐπίσης γενικὸς βικάριος τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης στὸ Χάνδακα².

Μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον ὑπηρέτησε τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία στὴν Κρήτη. Οἱ ἀναφορὲς του γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση στὸ νησί καὶ γιὰ τὴν ἡθικὴ στάθμη τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, ἰδιαίτερα τῶν πρωτοπαπάδων καὶ τῶν 130 οὐνιτῶν ἱερέων τοῦ Χάνδακα, ἔχουν μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα³. Μιὰ

1. Βλ. Vittorio Peri, Gaspare Viviani: un vescovo filelleno nella Creta del XVI° secolo, *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ.Β', Ἀθήναι 1974, σσ. 253 - 265. Τοῦ ἴδιου, *Ricerche sull' editio princeps degli atti greci del Concilio di Firenze*, Città del Vaticano 1975 (= Studi e Testi 275), σσ. 58 - 67, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Viviani βιβλιογραφία.

2. Βλ. Vittorio Peri, Gaspare Viviani, *ὁ.π.*, σ. 254.

3. Πρβλ. Ζαχαρία Τσιρπανλῆ, *Τὸ κληροδότημα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος γιὰ τοὺς φιλενωτικὸς τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439 - 17ος αἰ.)*, Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 156 κ.ε. Τὸ κείμενον τῆς ἐκθεσης, σσ. 307 - 312 (ἔγγραφο ΛΔ').

άγνωστη, αλλά αρκετά ενδιαφέρουσα πτυχή τῆς δράσης τοῦ Viviani στὴν Κρήτη ἔφεραν στὸ φῶς οἱ τελευταῖες ἔρευνες τοῦ καθηγητῆ κ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη. Ἀναφέρεται στὴ διεπίδωση τῶν ιδεῶν τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρύθμισης στὴν Κρήτη καὶ στὴν ἀντίδραση τῶν Ἀρχόν. Ὁ Viviani ἐνεργώντας ὡς βικάριος τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου, ἀλλὰ καὶ με ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα τῆς Βενετίας, κινήθηκε με καταπληκτικὴ ταχύτητα, συνέλαβε τρεῖς ἐπιφανεῖς κατοίκους τοῦ Χάνδακα, ποὺ θεωρήθηκαν πρωταίτιοι, καὶ πέτυχε νὰ καταδικαστοῦν σὲ ἐξοντωτικὲς ποινὲς ἀπὸ τὸ τοπικὸ δικαστήριον τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως στὸ Χάνδακα (1568), τοῦ ὁποῦ ἦταν ὁ ἴδιος πρόεδρος¹.

Ἡ φήμη του ὡς λόγιου ἱεράρχη, ρήτορα, ποιητῆ καὶ γνώστη τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας ἦταν μεγάλη², ἀλλὰ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο, ἀπὸ ὅσα τουλάχιστο γνωρίζουμε, εἶναι πενιχρό. Φέρεται νὰ ἔχει συγγράψει μιὰ μικρὴ πραγματεία γιὰ τὸν λατίνον πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης, μιὰ ἄλλη γιὰ τὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας καὶ μιὰ κατηχητικὴ διδασκαλία πρὸς τὸν ὀρθόδοξο κλῆρο τῆς Κρήτης³. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργο του, γραμμένο στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, εἶναι τὸ θέμα τῆς μικρῆς αὐτῆς μελέτης, ποὺ προσφέρω στὴν «Ἀριάδνη».

Τὸ ἔργο τοῦτο τοῦ Viviani φέρεται στὰ χειρόγραφα μετὸν τίτλον : «*Διαταγαὶ καὶ συνάθροισις διδασκαλίας χριστιανικῆς, ἣν ὁ εὐλαβέστατος ἐν Χριστῷ πατὴρ κύριος Γάσπαρος Βιβιάνος ἐπίσκοπος Σητείας καὶ τοποτηρητῆς γενικώτατος τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης προέθηκε καὶ ἐξέδοτο τῶν τῶν Γραικῶν εὐλαβεῖ κλήρῳ ἐν τῇ ἐπισκέψει τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς ἐπαρχίας*». Ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, εἶναι τὸ μοναδικὸ θρησκευτικὸ κείμενον, ποὺ γράφηκε ἀπὸ καθολικὸ ἐπίσκοπον σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἀπευθύνθηκε σὲ ὀρθόδοξους κληρικούς. Πρόκειται γιὰ μιὰ ποιμαντικὴ ἐγκύκλιον, ποὺ συνέταξε ὁ Viviani τὸ 1566, ὅταν ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ τοποτηρητῆ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔνδειξιν τοῦ τίτλου («ἐν τῇ ἐπισκέψει τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς ἐπαρχίας»), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τοῦ

1. Πρβλ. Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη, Ὁ Ἰωάννης Κασσιμάτης καὶ τὸ Κρητικὸ Θέατρο, Ἀριάδνη. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, τ. Α', Ρέθυμνον 1983, σσ. 97 - 98. Ὡς πρωταίτιοι καταδικάστηκαν οἱ: Ἰωάννης Κασσιμάτης, γαμπρός, Francesco Gentile, Ἰταλὸς διδάσκαλος στὸ Χάνδακα, καὶ Μανούσος Μαράς, νεαρὸς πτυχιούχος τῆς ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας, γιὸς τοῦ γνωστοῦ νοταρίου τοῦ Χάνδακα Μιχαὴλ Μαρά.

2. Βλ. Ρ. Canart, Les épigrammes de Thomas Trivisanos, *Θησαυρίσματα*, 8, 1971, σ. 224. ἐπίσης, Ἡρ. Καλλέργη, Ὁ κρητικὸς λόγιος τοῦ 16ου αἰῶνα Θωμᾶς Τριβιζάνος, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1980, σσ. 266, 308.

3. Vittorio Peri, Gaspare Viviani, *δ.π.*, σ. 262.

cod. Brancaccianus I.B. 6 (16ου αἰώνα), ποὺ περιέχει πλῆθος ἐγγράφων, κειμένων καὶ πληροφοριῶν γιὰ τοὺς Ἑλληνας ὀρθοδόξους καὶ γιὰ τὸ ἐλληνικὸ λειτουργικὸ τυπικόν. Στὰ φφ. 74^v - 75^r γίνεται λόγος γιὰ τὶς μακρόχρονας ἀπουσίες τῶν λατίνων ἐπισκόπων τῆς Κρήτης ἀπὸ τὶς ἔδρες τους καὶ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Viviani, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ σπάνια ἐξαίρεση: *«Si come s' intende essere avvenuto a Monsignor Gaspare Viviano, gia Vescovo di Sithia e Gerapetra, che, havendo fatta residenza in quell' isola anni 20, non solo liberamente ha governate et visitate le sue diocesi, ma come Vicario Generale visitò anco l' anno 1566 la diocese metropolitana et presentò a preti greci c a t h e c h i s m o per istruttione de popoli et diverse altre constitutioni et ordini per l' officio et cura loro, il che tutto fu con ogni riverenza accettato, come si vede per la copia di esso cathechismo et constitutioni lasciate in mano di ciascuno di quelli. Et s' intende che ridusse anco a tanta obediensa il clero greco della città, che non solo conveniva con li Latini a tutte le processioni, ma anco nelle messe pontificali cantando l' epistole et l' evangelio come si osserva in Roma in capella di Sua Santità. Ridusse anco la giurisdittione del tribunale a tal segno che non solo le cause civili et criminali delli preti 130, ma anco delli altri fuori di quello numero erano da lui determinate senza impedimento alcuno, procedendo con tal destrezza che quelli Signori temporalì restorno sempre sodisfatti»*.

Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ κώδικα γίνεται λόγος γιὰ τὸ ζῆλο τοῦ Viviani γιὰ τὴν εὐπρέπεια καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ τὸν ἐμπλουτισμό του μὲ ἱερὰ λείψανα (φφ. 79^{r-v}): *«La chiesa metropolitana... fu da lui finita con uno choro di cipresso, con tarsie et altri ornamenti et uno reliquario di molta spesa»*¹.

Στὸν ἱερὸ ζῆλο τοῦ Viviani πρέπει νὰ ἐντάξουμε καὶ τὴν κατηχητικὴ διδασκαλία του πρὸς τὸν ὀρθόδοξο κληρὸ τῆς Κρήτης. Τὸ κείμενο μᾶς παραδόθηκε σὲ δύο κώδικες. Ἀρχαιότερος εἶναι ὁ Marc. Gr. XI, 20 (coll. 1475), olim Nanianus CLI(=M), ποὺ γράφτηκε κατὰ διαστήματα μεταξὺ XIV-XVII αἰώνα². Τὸ κείμενο τῆς «Διδασκαλίας» τοῦ Viviani περιέχεται μεταξὺ τῶν φφ. 153^r - 189^v καὶ τὸ τμήμα τοῦτο, γραμμένο ἀπὸ δύο χέρια, χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, κατὰ τὸν Elpidio Mioni³. Ἴσως μάλιστα νὰ γρά-

1. Τὴν πολύτιμη πληροφορία καὶ τὴν προμήθεια τοῦ κώδικα ὀφείλω στὸν φίλο καθηγητὴ κ. Νικόλαο Μ. Παναγιωτάκη. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

2. Βλ. Elpidio Mioni, *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, vol. III, Roma 1972, σσ. 109 - 110.

3. Ὁ.π., σ. 109.

φτηκε τὸ 1570, γιατί τὸ ἔτος τοῦτο ἀναγράφεται στὸ φ. 153. Τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὸν γνωστὸ λόγιό ἱερέα Ἰωάννη Τρουλλινό, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 1 : «*Ἰωάννου ἱερέως Τρουλλινοῦ τοῦ Κρητός*»¹.

Ὁ Vittorio Peri, στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Gaspare Viviani, γνωρίζει μόνον τὸ παραπάνω χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης². Ὑπάρχει ὅμως καὶ δεύτερο χειρόγραφο, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς (Ἀθήνα) ἀρ. 70 (18ου αἰ.), σσ. 109 - 140(=B)³. Τὸ κείμενο τῆς «Διδασκαλίας» στὸ χειρόγραφο τοῦτο σώζεται μόνον κατὰ τὸ πρῶτο καὶ μεγαλύτερο τμήμα του καὶ διακόπτεται ἀποτόμως στὸ στίχο 441, μὲ τὴ φράση (*ιδι' ἡθονῆς καὶ συγκατα. . .*). Ἡ συμφωνία τῶν δύο χειρογράφων εἶναι πλήρης καὶ οἱ μεταξὺ τους διαφορὲς ἀσήμαντες.

Τὸ κείμενο ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο ἄνισα μέρη: τὸ πρῶτο, ποῦ εἶναι καὶ τὸ μικρότερο, περιλαμβάνει τίς «Διαταγές» τοῦ ἐπισκόπου καὶ τιτλοφορεῖται: «*Πόθεν κληρικοί*». Στηριζόμενος στὶς μαρτυρίες τῶν Γραφῶν ὁ Viviani ἀναλύει τὸν ὄρο «κληρικός» καὶ παρέχει ἓνα γενικὸ περίγραμμα τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ὑποχρεώσεών του. Ἐπιμένει στὴν πιστὴ τήρηση τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας γιὰ τίς ἀκολουθίες τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νύκτας. Κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν εὐχῶν, ποῦ πρέπει νὰ ἀναγινώσκονται (*οὐ ψιθυριστῶς, ἀλλὰ μετ' ἐκφωνήσεως*). Γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς θείας λειτουργίας ἐμμελῶς: «*Δεῖ δὲ καὶ τὴν λειτουργίαν ἔδειν μετὰ σωφρονοῦσης καὶ καθαρῶς φωνῆς, ὅπως οἱ ἐστῶτες κατανοῶσι τὰ λεγόμενα καὶ παρακινῶνται πρὸς εὐσέβειαν*».

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν εὐκοσμη παρουσία τοῦ κληρικοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν καθαριότητα καὶ τὴν εὐταξία τῶν ναῶν: «*Ἔτι δὲ βουλόμεθα, ὡς καὶ τὸ δέον ἀπαιτεῖ, τὰ σκεύη, ὅπου τὰ θεῖα ἱεροπρεπῶς ἀποτελοῦνται, δηλονότι τὸ ἅγιον ποτήριον, ἀστερόδισκος καὶ τὰ λοιπά, ἵνα κρατῶσιν αὐτὰ καθαρὰ πάντοτε καὶ ἄνευ ῥύπου τινός. Ὅμοίως καὶ πᾶσαν ἱερατικὴν στολήν πεπλυμένην, ἔτι τε καὶ τοὺς θείους ναοὺς σεσαρωμένους καὶ μηδὲν ἕτερον ἔχειν ἐν αὐτοῖς ἢ ὅσα τὴν ἐκκλησίαν ἐνδέχονται, ἵνα ὧσι τῷ θεῷ μὲν εὐχαρεῖς, τοῖς δὲ πιστοῖς παραμυθία καὶ αὔξησις εὐσεβείας ἀγαθῆς*».

Τὸ πιὸ σημαντικὸ ὅμως τμήμα τῶν «Διαταγῶν» ἀναφέρεται στὸ ἦθος τῶν ἱερέων, ποῦ πρέπει νὰ εἶναι (*παραδείγματα εὐσεβείας καὶ ταπεινώσεως*). Ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν κενοδοξία, νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τίς ἡδονὲς καὶ τίς κοσμικὲς ἐπιθυμίες, (*ἵνα ἡδονῶν καὶ ἀβροδιαίτης ἀπέχονται*).

1. Γιὰ τὸν λόγιό ἱερέα Ἰωάννη Τρουλλινό, βλ. Π. Μαστροδημήτηρ, Ἐπιγράμματα ἱερέων τοῦ Χάνδακος εἰς ἔπαινον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Giovanni-Battista Grimani, *Κρητικά Χρονικά*, ΚΓ', 1971, σ. 378.

2. Vittorio Peri, Gaspare Viviani, *δ.π.*, σ. 254.

3. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, Δ', 1907, σσ. 105 - 108, ἰδιαίτερα σ. 106.

Ἀπαγορεύει ἐπίσης τὴν παρουσία τῶν ἱερέων στὶς διασκεδάσεις καὶ στὰ συμπόσια, ἀκόμη καὶ στὰ γαμήλια, ὅπως καὶ στὰ καπηλεῖα: «Καὶ ὅλως τοσαύτη σωφροσύνη ἔστω τῷ κλήρῳ, ὡς μηδὲ ἐπὶ τοῖς ἐπιγαμίοις συμποσίοις, ὅπου ἐρωτικά ἄδονται καὶ ἀηδεῖς σωμάτων κινήσεις γίνονται, παρεῖναι θέμις, οὔτε δ' ἐπὶ καπηλεῖα, εἰ μὴ τις χρεία ξενίας ἔπεισιν αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁδόν».

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ ἀπαγόρευση τῆς συνοίκησης τῶν ἱερέων μετὰ γυναῖκες: «Ἔτι δὲ μὴ εὐρίσκεισθαι ἐν ταῖς τῶν ἱερέων οἰκίαις γυναῖκας ἀλλοτριὰς καὶ μάλιστα νέας, εἰμὴ μητέρα ἢ ἀδελφήν ἢ θείαν ἢ μάρμυρην ἢ μητροιάν, καθὼς οἱ θεῖοι κανόνες διατάττονται». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Viviani ἀναφέρεται πιθανότατα στὸ ἔθος τῶν «συνεισάκτων», τῶν γυναικῶν δηλαδή ποὺ διέμεναν στὰ σπίτια τῶν ἱερωμένων καὶ μάλιστα τῶν μοναχῶν, δῆθεν γὰρ προστασία. Τῆ συνήθεια αὐτῇ, ποὺ ἀνάγεται ἤδη στοὺς πρώτους χριστιανικούς χρόνους καὶ ἐπιβίωσε στὴν Κρήτη ὡς τοὺς προχωρημένους χρόνους τῆς Βενετοκρατίας, καταδίκασαν δριμύτατα καὶ ἄλλοι κληρικοί, ὅπως ὁ Ἰωσήφ Βρυένιος¹ καὶ ὁ Ναθαναὴλ Μπέρτος². Ἐπίσημη, ἐξάλλου, ἐγκύκλιος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ματθαίου Α' (περὶ τὸ 1401) ἀναφέρεται στὴν ἠθικὴ αὐτὴ ἀταξία τοῦ κλήρου τῆς Κρήτης: «Τίς γὰρ κοινωνία μοναχῶν πρὸς μονάζουσας; καὶ ὡσπερ τὸ πῦρ φρυγάνων δραξάμενον μεγάλην ἐξάπτει τὴν φλόγα, οὕτω μοναχὸς γυναικὶ πλησιάζων μεγάλην μὲν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν παθῶν ἐξάπτει πυρκαϊάν, καὶ παίγνιον γίνεται τῶν δαιμόνων»³. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Viviani στὸ θέμα τοῦτο εἶναι μιὰ ἔνδειξη ὅτι τὸ ἔθος τῶν συνεισάκτων ἐπιβίωσε στὴν Κρήτη ὡς τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα.

Ἄλλες διαταγὲς τοῦ Viviani ἀναφέρονται στὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐμπορίας, τῆς τοκογλυφίας καὶ τῆς αἰσχροκέρδειας, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ξένες πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ: «Ἔστωσαν δὲ (οἱ κληρικοί) οὐκ ἐπιθυμηταὶ πλούτου ἀλλ' ἐρασταὶ σωτηρίας ψυχῶν, οὐχ ἀλιεῖς χρυσοῦ, ἀλλ' ἀνθρώπων».

Γενικὰ οἱ διαταγὲς τοῦ Viviani ἀναφέρονται στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἦθος τῶν κληρικῶν καὶ στηρίζονται στὴν παράδοση καὶ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ δεύτερο καὶ ἐκτενέστερο τμῆμα τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Viviani ἐπιγράφεται: «Συνάθροισις διδασκαλίας χριστιανικῆς» καὶ περιλαμβάνει τὰ

1. Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων*, Ἀθήναι 1961, σσ. 530 - 532, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία: ἐπίσης, Τοῦ ἴδιου, *Μελετήματα περὶ Ἰωσήφ Βρυενίου. Α'*. Τὸ ζήτημα τῶν «συνεισάκτων» ἐν Κρήτη· καὶ Κύπρῳ (περὶ τὸ 1400), *ΕΕΒΣ* 29, 1959, σσ. 1-33.

2. Πρβλ. Μιχ. Νικολιδάκη, Ὁ κρητικὸς ἱερομόναχος Ναθαναὴλ Μπέρτος καὶ οἱ εἰδήσεις του γιὰ τὴν ἠθικὴ κατάσταση τῆς κρητικῆς κοινωνίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα, *Κρητολογία* 14 - 15, 1982, σσ. 140 - 141.

3. Πρβλ. Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, *Μελετήματα* (ἐπιμέλεια Ν. Μ. Παναγιωτάκη - Θεοχ. Δετοράκη), Ἡράκλειο Κρήτης 1980, σσ. 106 - 108.

βασικότερα στοιχεία τῆς χριστιανικῆς Κατήχησης. Διαιρεῖται σὲ δεκαπέντε μικρότερα κεφάλαια, τὰ ἐξῆς:

1. *Περὶ πίστεως*
2. *Περὶ ἐλπίδος*
3. *Περὶ ἀγάπης*
4. *Περὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων* (βάπτισμα, ἅγιον μύρον, εὐχαριστία, μετάνοια, ὑστέρα χρῆσις, ἱερωσύνη, γάμος).
5. Ἄρχὴ δικαιοσύνης
6. *Περὶ ἀμαρτημάτων <μὴ> ἐλαφρῶν*
7. *Περὶ ἀλλοτρίων ἀμαρτημάτων*
8. *Περὶ ἀμαρτιῶν τῶν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*
9. *Περὶ ἀμαρτιῶν τῶν εἰς οὐρανὸν βοῶντων [sic]*
10. *Περὶ ἀμαρτιῶν ἐλαφρῶν*
11. *Περὶ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς χριστιανικῆς δικαιοσύνης*
12. *Περὶ τῶν τῆς ἐλεημοσύνης ἔργων*
13. *Περὶ τῶν γενικωτάτων ἀρετῶν*
14. *Περὶ δώρων καὶ καρπῶν τοῦ Πνεύματος*
15. *Περὶ τῶν ὀκτὼ μακαριοτήτων* (scil. μακαρισμῶν)

Ἡ διδασκαλία τοῦ Viviani στηρίζεται κυρίως στὶς μαρτυρίες τῶν Γραφῶν καὶ στὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Φαίνεται νὰ ἀποφεύγει τὶς ἀναφορές του σὲ πατερικὰ κείμενα, γιὰ πολὺ εὐνόητους λόγους. Μόνο σὲ μιὰ περίπτωση ἐπικαλεῖται ρητὰ τὸν χρυσοστομικὸ ὀρισμὸ τῆς πίστεως: «Πίστις δέ, καθὼς λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἐστὶ φῶς ψυχῆς, ζωῆς θύρα, θεμέλιος αἰωνίου σωτηρίας»¹.

Ἀπὸ τοὺς δυτικούς Πατέρες γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ σιωπηρὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστίνου. Ἡ θεωρία του γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς βαρύτητας τῶν ἀμαρτημάτων καὶ τὴν ὑπαγωγή τους σὲ ἐνόητες, μᾶς ὑπεθυμίζει τὴ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου, ποὺ χωρίζει τὰ ἀμαρτήματα σὲ *graviora* καὶ *leviora*². Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν φαίνεται νὰ υἰοθετεῖ τέτοιες διακρίσεις³.

Ὅρισμένοι ὄροι ἐπίσης, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Viviani, ἀποδίδονται μὲ βάση τὴν παράδοση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μυστήριο τοῦ εὐχελαίου π.χ. τὸ ὀνομάζει «*ὑστέρα χρῆσις*», μεταφράζοντας τὸ «*estrema unzione*»

1. PG 51, 17 καὶ 56, 271.

2. Ἰδιαιτέρα στὸ ἔργο «*De peccatorum meritis et remissione*» (γιὰ τὶς συνέπειες καὶ τὴν ἄφεση τῶν ἀμαρτιῶν), PL 44.

3. Βλ. προχειρῶς *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, 1963, 247 - 249 (ἄρθρο τοῦ Μελόης Αἰμιλιανοῦ: «Ἀμαρτήματα θανάσιμα»).

τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν ὄρο ἐπίσης «μακαρισμοὶ» ἀποδίδει μὲ τὸν ὄρο «μακαριότητες», μεταφράζοντας προφανῶς τὸ «beatitudines» τῆς λατινικῆς Vulgata.

Ἐνα ἐρώτημα ποῦ τίθεται ἀμέσως εἶναι: ἐπιχειρεῖ ὁ Viviani μὲ τὴ διδασκαλία του αὐτῆ νὰ κάνει προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας; Ἡ μελέτη τοῦ κειμένου δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει θετικὴ ἀπάντηση. Βέβαια, ἕνα κατηχητικὸ κείμενο ποῦ προέρχεται ἀπὸ φανατικὸ καθολικὸ ἐπίσκοπο καὶ ἀπευθύνεται σὲ ὀρθόδοξους κληρικούς καὶ μάλιστα ἐκείνη τὴν κρίσιμη ἐποχὴ (1566), δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ οὐδέτερο καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς γενικότερης πολιτικῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ ἢ πολιτικὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὴ Σύνοδο τοῦ Trento (1545 - 1563)¹. Ὁ μακρινὸς στόχος τοῦ Viviani εἶναι ἀσφαλῶς ἡ προβολὴ τῶν δυνάμεων τοῦ Καθολικισμοῦ.

Πρέπει, ὥστόσο, νὰ ὁμολογηθεῖ ὅτι χειρίστηκε τὸ θέμα του μὲ ἀξιοθαύμαστη ἐπιμέλεια καὶ διπλωματικότητα. Γνωρίζει τὶς τοπικὲς συνθῆκες, τὴν ψυχολογία καὶ τὶς πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων στοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται καὶ ἀποφεύγει μὲ πολλὴ προσοχὴ κάθε εἶδους ἀναφορὰ σὲ θέματα ποῦ χωρίζουν τὶς δύο Ἐκκλησίες. Θὰ λέγαμε ὅτι ἐπιχειρεῖ νὰ προβάλει τὴν ἐνότητα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐπιλέγοντας θέματα κοινῆς ἀποδοχῆς καὶ ὑποχωρώντας ἀκόμη καὶ σὲ δογματικὰ ζητήματα, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὶς παρεξηγήσεις. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι παραθέτει ὀλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ «Συμβόλου τῆς Πίστεως» κατὰ τὸν ὀρθόδοξο τύπο του, ἀποφεύγοντας τὸν ἐπίμαχο ὄρο «filioque». Ἔτσι τὸ κείμενό του μένει ἕνα οὐδέτερο κείμενο χριστιανικῆς οἰκοδομῆς, χρήσιμο στοὺς ἀμαθεῖς κληρικούς τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης. Εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ τὸ προσυπέγραφε καὶ ὁποιοσδήποτε ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος.

Ἀξίζει νὰ προσθέσουμε ἐδῶ λίγες ἀκόμη παρατηρήσεις γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὴν ἑλληνομάθεια τοῦ Viviani. Γενικά, χρησιμοποιοῖ τὴ λόγια ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων μὲ ἄνεση, ποῦ προϋποθέτει μακρόχρονη ἀναστροφή καὶ γνώση σὲ βάθος. Κυριολεκτεῖ πάντοτε καὶ ἔχει χαρακτηριστικὴ διαύγεια καὶ σαφήνεια. Πολλὲς φορές ὀλισθαίνει, ἠθελημένα ἴσως, σὲ ἀπλούστερους γλωσσικούς τύπους καὶ ἐκφράσεις ἰδιωματικές, κάτι ποῦ προσδίδει στὸ ὕφος του ἀξιοπρόσεκτη ἀπλότητα: «ἔστιν ὅτε συγχύζει τὴν ἀρμονίαν καὶ τάξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τρέχουν ἅπαντες εἰς ἀπώλειαν» («Διὰ τοῦτο ἔστωσαν ἀπὸ τὰς τοιαύτας πράξεις καὶ πόρρω καὶ μακρὰν») («Ἐπειτα ἀγαπᾶν τὸν πλησίον διὰ τὸν θεόν, ἤγουν πᾶσαν πιστὸν ἄνθρωπον») κλπ.

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ γραμματικὰ ὀλισθήματα, ποῦ ὀφείλονται ἴσως σὲ ὑπερβολικὸ ἑλληνικὸ ζῆλο, ἂν δὲν εἶναι σφάλματα τῶν ἀντιγραφῶν. Τὸ πιὸ

1. Βλ. γενικὰ γιὰ τὸ θέμα: Pio Paschini, *Cinquecento romano e riforma cattolica*, Romae MCMLVIII (= Lateranum. Nova series An. XXIV, 1 - 4).

χαρακτηριστικό είναι ή πληθωρική και άδικαιολόγητη χρήση τοῦ εὐφωνικοῦ -ν στὸ τέλος τῶν ρηματικῶν καταλήξεων και τῆς πληθυντικῆς δοτικῆς τῶν τριτοκλίτων, καθὼς και τοῦ -ς στὸ δεικτικὸ ἐπίρρημα οὕτω(ς).

Περὶσσότερο σημαντικὰ εἶναι τὰ συντακτικὰ ὀλισθήματα. Σημειώνουμε τὴ χρήση τοῦ τοίνυν ὡς ἐναρκτικοῦ πρότασης: «*Τοίνυν... δεῖ εἶναι αὐτοὺς τοιούτους...*». Κάποια ἀταξία παρουσιάζεται ἐπίσης στὴ χρήση τῆς εὐκτικῆς και τῆς ὑποτακτικῆς: *μὴ ἀπόλλυσι* (ἀντί: ἀπολλύη), *ἵνα εἶεν* (ᾧσι), *ἵνα γένοιτο* (γένηται) κλπ.

Τὸ λεξιλόγιο εἶναι πλούσιο. Μερικὲς λέξεις εἶναι σπάνιες ἢ ἐντελῶς νέες, ὅπως: *ἱεροτελής* (ἐπίθ.), *καθημερούσιος* (ἐπίθ.), *ἀστερόδισκος* (οὐσ.), *μώμημα*, τὸ (οὐσ.), *μακαριότης*, ἡ (οὐσ.), *ψιθυριστῶς* (ἐπίρρ.).

Ἐπὶ τὸ ἐλλιπὲς χειρόγραφο τῆς Βουλῆς (ἀρ. 70) ἐξέδωσε τὸ κείμενο τῆς Διδασκαλίας τοῦ Viviani τὸ 1932 και ὁ Μιχαὴλ Καταπότης¹. Ἡ ἔκδοση εἶναι πρόχειρη,² μὲ πολλὰ παραναγνώσεις και σφάλματα, ἀλλὰ και ἐλλιπής, ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο τῆς Βουλῆς περιέχει μέρος μόνο τοῦ κειμένου.

Στὴ συνέχεια ἐκδίδεται πᾶν τὸ κείμενο τοῦ Viviani μὲ βάση τὰ δύο σωζόμενα γνωστὰ χειρόγραφα. Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δηλώνονται οἱ διαφορὲς τῶν γραφῶν και οἱ ἐλάχιστες ἐπεμβάσεις τοῦ ἐκδότη. Ἡ ὀρθογραφία και ἡ στίξη ἀποκαταστάθη σιωπηρά. Πλούσια *testimonia* πιστοποιοῦν τὶς βιβλικὲς ἀναφορὲς τοῦ κειμένου.

1. [Μιχ. Καταπότη], Χειρόγραφον βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς ἀρ. 70, *Μύσων*, τ. Α', 1932, σσ. 132-143.

M f. 154^r Διαταγαὶ καὶ συνάθροισις διδασκαλίας χριστιανικῆς, ἣν ὁ ἐδλαβέστα-
 B p. 109 τος ἐν Χριστῷ πατὴρ κύριος Γάσπαρος Βιβιάνος, ἐπίσκοπος Σητείας καὶ
 τοποτηρητῆς γενικώτατος τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, προ-
 ἐθήκ(ε) καὶ ἐξέδοτο τῷ τῶν Γραικῶν ἐδλαβεῖ κλήρω ἐν τῇ ἐπισκέψει τῆς
 5 ἀρχιεπισκοπικῆς ἐπαρχίας.

I. Πόθεν κληρικοὶ

Κληρικοὶ δὲ λέγονται ἢ ὅτι ἐκ κλήρου Κυρίου εἰσὶν ἢ αὐτὸς ὁ Κύριος
 ἐκκληρώσατο αὐτούς, ἢ γον κληρονομία αὐτοῦ εἰσὶν. Τοίνυν ἢ κληρονομία
 Κυρίου εἰσὶν ἢ μερίδα Κυρίου ἔχουσι, δεῖ εἶναι αὐτούς τοιούτους, ἵνα καὶ
 10 αὐτοὶ περικυκλωσὶ Κύριον καὶ ἐμπερικυκλῶνται ὑπὸ Κυρίου, ὅπως δύνων-
 ται λέγειν σὺν τῷ προφήτῃ· «Κύριος μερὶς τῆς κληρονομίας μου». Δεῖ
 τοίνυν τὸν κληρικὸν προσέχειν τὴν αὐτοῦ ἐργασίαν. Καὶ γὰρ εἰ ὁ κληρικὸς
 ἔργον ποιεῖ λαϊκοῦ ἢ ὁ λαϊκὸς ἐφαρπάζει τὰ τοῦ κλήρου, ἔστιν ὅτε συγχύζει
 M f. 154^v τὴν ἀρμονίαν | καὶ τάξιν τῆς Ἐκκλησίας | καὶ τρέχουν ἅπαντες εἰς ἀπώ-
 B p. 110 λειαν. Διὸ καὶ Παῦλος Τιμοθέῳ ἔλεγε· «Νῆφε ἐν πᾶσιν, κακοπάθησον,
 ἔργον ποιήσον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον».

Ἐργασία τοίνυν καὶ ὑπηρεσία κληρικοῦ ἐστὶ διπλῆ. Πρῶτον μὲν
 βιάζεσθαι Θεὸν ἐξευμενίζειν καὶ ἐξιλεοῦν διὰ τὸ δεδομένον αὐτῷ ποίμνιον.
 Τοῦτο δὲ τελεῖται οὐ μόνον λειτουργίαις, ἀλλὰ καὶ εὐχαῖς, αἵτινες ἀπ’
 20 ἐδλαβοῦς καρδίας προπέμπονται. Μάρτυς δὲ τούτου Ἰάκωβος, ὅστις παρο-
 τρύνων ἡμᾶς προσεύχεσθαι λέγει· «Ἐῤῥεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε·
 πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη».

Ἐοφείλουσιν οἱ ἱερεῖς λοιπόν, καθὼς καὶ Μωυσῆς, ἔχειν πάντοτε αἰρο-
 μένας τὰς ἔνδοθεν τῆς ψυχῆς χεῖρας πρὸς οὐρανὸν καὶ θεῷ προσεύχεσθαι,
 25 ἵνα ἡ ὀργὴ αὐτοῦ στρέφηται καὶ μὴ ἀπόλλυσι τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ἐπειτα
 ἀναπέμπειν θυσίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. Γέγραπται γάρ· «Ἅγιοι ἔσονται τῷ
 M f. 155^r ἑαυτῶν θεῷ καὶ οὐ βεβηλώσουσι τὸ ὄνομα | τοῦ θεοῦ αὐτῶν». Τὰς | γὰρ
 B p. 111 θυσίας Κυρίου δῶρα τοῦ θεοῦ αὐτῶν αὐτοὶ προσφέρουσι καὶ ἔσονται ἅγιοι».

Ἐτερον δέ, ἵνα γένωνται τῆς εὐσεβείας διδάσκαλοι, διὰ τοῦτο ὀφεί-
 30 λουσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας μελετᾶν τὸν νόμον Κυρίου καὶ τὰς θείας γραφὰς
 ἐρευνᾶν οὐκ ἀθραδῶς ἢ νῶ ἀνθρωπίνῳ, ἀλλ’ ὅτι ἂν χορηγήσῃ καὶ φωτίσῃ

11 Ps 15(16),5 15 2 Tim. 4,5 21 Jac. 5,16 26 Le.21,6

2 Βιβιάκιος Β 17 διπλῆ ἐστὶν Β 23 αἰρουμένας Μ ἔνδον χ. τῆς ψ. Β 31 ὅτι Β

τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἃ καὶ ἀπέκρουεν ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν καὶ ἀπεκάλυψε αὐτὰ νηπίοις, ὡς προοιχεύεται. Χεῖλη ἱερέως φυλάττουσι γνώσιν καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντο-
35 κράτορός ἐστιν.

Δεῖ οὖν πάντοτε ἔχειν ἀνὰ χεῖρας τὰ τοιαῦτα βιβλία, φημί δὴ τὴν παλαιὰν καὶ νέαν διαθήκην, τὰς Παύλου ἐπιστολὰς καὶ τὰς καθολικὰς καὶ λοιπῶν ἁγίων πατέρων συγγράμματα, ἃ καὶ ἀναγινώσκουσιν καὶ ψάλλουσιν, ἵνα μάθωσιν κατανοεῖν αὐτά.

M f. 155^v / Ὁφείλουσι τοίνυν οἱ ἐνοριῖται καὶ ἐπίλοιποι ἱερεῖς τὰς ὠρισμένας
B p. 112 ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς εὐχὰς ἐν ταῖς διατεταγμέναις / ὥραις καὶ καθ' ἡμέραν ἀναγινώσκειν, καθὼς οἱ θεῖοι πατέρες ὠρίσαντο καὶ πρὶν τῆς εὐχῆς ἄρξασθαι προσημαίνειν τὸ σήμαντρον, ἵνα κρᾶξωσι καὶ τὸν ἐπίλοιπον λαὸν πρὸς αὐτὰς καὶ λέγειν αὐτὰς οὐ ψιθυριστῶς, ἀλλὰ μετ' ἐκφωνήσεως,
45 ὡς οἱ θεῖοι νόμοι διατάττουσιν.

Ἔτι δεῖ αὐτοῖς τοῖς ἱερεῦσιν ἀνάγειν τὸν αὐτῶν νοῦν πρὸς μόνον θεὸν καὶ οὕτως τελειοῦν τὴν αὐτῶν ἀκολουθίαν, οὕτως ἡμερινήν, ὥσπερ καὶ νυκτερινήν. Γέγραπται γάρ· («Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς θεῖον ἔργον ἀμελῶς ποιεῖ»). Καὶ γὰρ ὅστις ἐκ συνηθείας καὶ οὐκ ἐκ συνειδήσεως εὐχεται, οὗτος
50 ἐν τοῖς ὑποκριταῖς λογισθήσεται καὶ κατ' αὐτοῦ λεχθήσεται· «Ὁδτος ὁ λαὸς τοῖς μὲν χεῖλεσί με τιμᾷ / τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ». Οὔτινες λοιπὸν ἐξευμενίσαι τὸν θεὸν βούλονται ἐν ταῖς αὐτῶν εὐχαῖς κατὰ τὴν Παύλου ἀπόφασιν, χρῆ πάντοτε αἰρεῖν τὰ ἔνδον τῆς ψυχῆς ὄμματα ἐν
B p. 113 οὐρανῷ καὶ οὕτως / προσεύξονται μὲν τῷ πνεύματι, προσεύξονται δὲ καὶ
55 τῷ νοῦ, ψαλλῶσι τῷ πνεύματι, ψαλλῶσι καὶ τῷ νοῦ. Τέως δὲ σπουδαστέον, ἵνα σὺν καρδίᾳ συντετριμμένη καὶ ψυχῇ τεταπεινωμένη εὐχὰς τῷ θεῷ λέγειν καὶ ψάλλειν καὶ εἶναι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τοῦ ἱερέως πόρρω ἀπὸ παντὸς πράγματος ματαίου καὶ μάλιστα ἐν τῷ θεῷ καὶ ἱεροτελεῖ τῆς θείας λειτουργίας ἀγῶνι, ἐν ᾧ τὸ μυστήριον τοῦ σώματος καὶ αἵματος
60 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διατηρεῖται. Εἰς δὲ θεῖον ἔργον πρὶν καὶ ἀψασθαι, καθὼς καὶ Παῦλος φησί, δοκιμαζέτω ἑαυτὸν καὶ μὴ τολμάτω
M f. 156^v εἰσεῖναι ὑπονοῖα τινὸς ἀμαρτήματος, κρίνειν ἑαυτὸν, ὅτι κρῖμα ἑαυτῷ / ἐ-
σθίει καὶ πίνει καὶ δεῖ διακρίνειν τις ἑαυτὸν, ἵνα μὴ κατακριθῇ εἰς ψυχικὴν ἀπώλειαν. Δεῖ δὲ καὶ τὴν λειτουργίαν ἄδειν μετὰ σωφρονοῦσης καὶ καθαρᾶς

33 - 34 Lu.10.21 48 - 49 Ie.31(48),10 50-51 Is. 29.13 54-55 1 Co.14.15 62 1 Co.11.29

42 ἀναγινώσκουσιν B 50 καὶ κατ' αὐτοῦ λεχθήσεται om. M 55 σπουδαστέω M 56 καὶ ψυχῇν τεταπεινωμένην B 57 αὐτοῦ om. B 58 ἱερωτέρω M 62 ὅθεν ὑπόνοια τινὸς ἀμ. M

65 φωνῆς, ὅπως οἱ ἐστῶτες κατανοῶσι τὰ λεγόμενα καὶ παρακινῶνται πρὸς εὐσέβειαν.

B p. 114 Ἐπειδὴ πᾶς πιστὸς χριστιανὸς ὀφείλει / ἀκούειν λειτουργίαν κατὰ
πάσας τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, ὀφείλουσιν οἱ τῶν ἐνοριῶν ἱερεῖς καθ’
ἐκάστην Κυριακὴν λειτουργεῖν, ἔτι δὲ καὶ κατὰ πάσας τὰς ἑορτασίμους
70 ἡμέρας καὶ δεσποτικὰς ἑορτάς, τῆς τε ἐνδόξου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας
καὶ ἐπιλοίπων ἁγίων, οὓς ἡ ἁγία Ἐκκλησία ἑορτάζει. Κατὰ δὲ τὰς καθη-
μερουσίας λειτουργῶσιν ἄν, καθὼς ἡ αὐτοῦ προαίρεσις καὶ τὰ εὐσεβῆ τῶν
κεκοιμημένων ψυχικὰ ἢ τῶν ζώντων χριστιανῶν ἐλεημοσύνη ἀπαιτοῦσιν.

M f. 157^r Ἔτι, ἐπειδὴ εἰσι χρεῶσται οἱ ἱερεῖς φυλάττειν τὸν / θεῖον ἄμνον ἐν
75 τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν τῶν ἀσθενῶν κοινωσίαν, σπουδασάτω οὖν ἔχειν πᾶς
τις ἱερεὺς φυλακτήριον ἐξεπίτηδες πεπονημένον, φημί δὲ κεχρυσωμένον ἢ
ἐν ἑτέρᾳ τινὶ εὐσεβεῖ ζωγραφίᾳ κεκοσμημένον, ὅπερ ἐπιτιθέσθω ἐπάνω τῆς
ἁγίας τραπέζης, ἐν ᾧ φυλάττειν τὸν θεῖον ἄμνον καὶ ἄπειν ἔμπροσθεν
αὐτοῦ κاندήλαν εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως τῆς δόξης Ἰησοῦ
80 Χριστοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

B p. 115 Ἔτι δὲ βουλόμεθα, ὡς καὶ τὸ δέον ἀπαιτεῖ, / τὰ σκεύη, ὅπου τὰ θεῖα
ἱεροπρεπῶς ἀποτελοῦνται, δηλονότι τὸ ἅγιον ποτήριον, ἀστερόδισκος καὶ
τὰ λοιπά, ἵνα κρατῶσιν αὐτὰ καθαρὰ πάντοτε καὶ ἄνευ ῥύπου τινός. Ὅμοίως
καὶ πᾶσαν ἱερατικὴν στολὴν πεπλυμένην, ἔτι τε καὶ τοὺς θείους ναοὺς εἶναι

M f. 157^v σεσαρωμένους καὶ μηδὲν ἕτερον ἔχειν ἐν αὐτοῖς ἢ ὅσα τὴν ἐκκλησίαν /
ἐνδέχονται, ἵνα ᾧσιν τῷ Θεῷ μὲν εὐχαρεῖς, τοῖς δὲ πιστοῖς παραμυθία καὶ
αὔξησις εὐσεβείας ἀγαθῆς.

Ἐπειτα, ὀφείλοντος τοῦ ἱερέως εἶναι διδασκάλου τοῖς πιστοῖς τῆς
ἐνορίας αὐτοῦ, πρέπει καὶ αὐτὸν εἶναι τε βίου καὶ ἠθῶν κοσμίον, ἵνα μὴ
90 παρέχη τινὶ σκάνδαλον, ἀλλὰ μάλλον παράδειγμα εὐσεβείας καὶ ταπεινώ-
σεως, καθὼς ὀρίζει καὶ ὁ ἀπόστολος λέγων· ἀποτιθέναί χρη τὸς ἱερεῖς
πᾶσαν ὀργήν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν καὶ ἀποδύεσθαι τὸν παλαιὸν
ἄνθρωπον σὺν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ ἐνδύεσθαι τὸν νέον, ἵνα εἶεν ὡς ἅγιοι

B p. 116 θεοῦ ἐκλεκτοί. Ὑπὲρ δὲ ταῦτα πάντα / ἀγάπην πρὸς πάντας ἔχειν καὶ ὅτι
95 ἂν πράττωσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πράττωσι, λόγος δὲ ἀργὸς οὐ μὴ
ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον χρηστὸς εἰς ἐπίκτησιν καὶ

M f. 158^r ἀνόρθωσιν πίστεως, ἵνα παρέχωσι καὶ δίδωσι χάριν τοῖς ἀκροωμένοις. /
Κυρίως δὲ (μὴ) εἶναι αὐτὸν ὑπερήφανον, κενόδοξον. Καὶ γὰρ βουλόμενος
ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκβαλεῖν πᾶσαν ἀλαζονίαν καὶ τύφον ἀπὸ

92 In marg. M: Κολοσ. Γ' (= Eph. 4. 22 et Col. 3.9)

76 καθ' ἡμερουσίας M 90 μόνον M

- 100 καρδίας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, στὰς ἐν μέσῳ αὐτῶν εἶπεν • «ὁς ἐὰν ἐθέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος ἔστω πάντων διάκονος καὶ ὁς ἐὰν ἐθέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι μέγας ἔστω δοῦλος». Διὸ χρῆ τοῖς ἱερεῦσι κατανοεῖν μᾶλλον τὸ αὐτῶν ἔργον ἢ τὴν αὐτῶν ἀξίαν. Οὐ γάρ εἰσι κεκλημένοι ἐπ' ἐξουσίαν, ἀλλ' ἐπ' ἐργασίαν καὶ πόνον, ἵνα καὶ ἡδονῶν καὶ ἀβροδιαίτης ἀπέχωνται. Ἔστωσαν
- 105 ἔστρεφόμενοι ἀπὸ παντός συμποσίου καὶ διαίτης ἀμέτρου. Δεδομένον γάρ ἐστι τοῖς ἱερεῦσιν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου τρέφεσθαι, ἀλλ' οὐκ ἀσώτως. Λέγει δὲ Σολομών· «ἄσωτία οἶνος, θόρυβος δὲ μέθη». Ὅστις δὲ κατὰ ἀμ-
- B p. 117 φότερα ἐπιτρέπεται, οὐκ ἔσεται φρόνιμος. | Καὶ ὅλως τοσαύτη σωφροσύνη ἔστω ἐν τῷ κλήρῳ, ὡς μηδὲ ἐπὶ τοῖς ἐπιγαμίοις συμποσίοις, ὅπου ἐρωτικά
- M f. 158^v ἄδονται | καὶ ἀηδεῖς σωμάτων κινήσεις γίνονται, παρεῖναι θέμις, οὔτε δ' ἐπὶ καπηλείᾳ, εἰ μὴ τις χρεῖα ξενίας ἔπεισιν αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁδόν. Ἐχέ-
- τωσαν δὲ καὶ ἱμάτια οἱ ἱερεῖς τοιαῦτα, ὡς ἀγιότητος σχῆμα καὶ μαρτυρίαν εὐσεβείας ἐπιδεικνύουσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ εἶναι τοὺς ἱερεῖς κατὰ τὰ χωρία κουράτορας ἔστι μεγάλη ἀτιμία τοῦ κλήρου, ὅτι ἐκεῖνοι οὔτινες ὀφείλουσιν
- 115 εἶναι ἡγούμενοι τῆς τοῦ Κυρίου ποιμνης, αὐτοὶ καταπτῶσιν εἰς τὰ ἔσχατα καὶ διέρχονται καὶ εἰς πράξεις ἀνοσίους. Διὰ τοῦτο ἔστωσαν ἀπὸ τὰς τοιαύτας πράξεις καὶ πόρρω καὶ μακράν.
- Ἔτι δὲ μὴ εὐρίσκεσθαι ἐν ταῖς τῶν ἱερέων οἰκίαις γυναικας ἀλλοτριᾶς καὶ μάλιστα νέας, εἰμὴ μητέρα ἢ ἀδελφὴν ἢ θείαν ἢ μᾶμνην ἢ μητροιάν,
- 120 καθὼς οἱ θεῖοι κανόνες διατάττονται. Βδελυρὸν δὲ [.] διὸ ἢ
- B p. 118 φιλαργυρία. Διὰ γάρ | τὴν φιλαργυρίαν ἀπολεῖται | ὁ νόμος ἐξ ἱερέως καὶ
- M f. 159^r ὄρασις ἐκ προφήτου. Οὐδεὶς γὰρ θεῶν δύναται δουλέυειν καὶ μαμωνᾶ· ἢ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει ἢ τοῦ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. Ὅσοις δὲ οὐκ ἀρκεῖ εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων χρεῖαν ἢ
- 125 αὐτῶν ἱεροπραξία ποιήτωσάν τι εὐχειρον, πρέπον αὐτοῖς, μιμούμενοι Παύλῳ, μὴ ποιοῦντες ἐμπορίαν, τόκους ἢ ἄλλην τινὰ αἰσχροκέρδειαν.
- Ἔτι τε προσέχειν μὴ ἕτερα μὲν ποιεῖν, ἕτερα δὲ διδάσκειν· πλείους γάρ ἔργῳ ἀφανίσουσιν ἢ λόγῳ κερδήσουσιν. Διὰ τοῦτο δεῖ αὐτοὺς κατὰ πάντα εἶναι παράδειγμα ἔργων ἀγαθῶν, λέγω δὲ εἰς σοφίας κυριότητα,
- 130 εἰς λόγον ἀγαθὸν καὶ ἀκαταφρόνητον, οὕτως ὡς τὸ φῶς τὸ ἐπὶ λύχνου τιθέμενον καὶ φαίνει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἡγουν τῇ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ. Ἔστω-

100 In marg. MB Mx+θ. ιη' (= Mat. 20.27) 107 Pr. 20.1 128 in marg. B Συνοδ. Νικαίας 121 - 122 in marg. Ἰεζεκιήλ ρ' (= Ez. 2.26) 122 - 124 Mat. 6.26' = Lu. 16.13) 125 Co.4.12

107 μόνον M 120 post δὲ lacunam indicavi 113 δὲ om. B 119 ἢ θείαν om. B 124 ὅστις pro ὅσις M 129 εἰς σοφίαν, εἰς κυριότητα

σαν δὲ οὐκ ἐπιθυμῆται πλούτου, ἀλλ' ἐρασταί σωτηρίας ψυχῶν, οὐχ ἄλιεῖς
 M f. 159^v χρυσίου, ἀλλ' ἀνθρώπων / καὶ ἐκφεύγειν ἅπαντα, ἅτινα τὴν τοῦ ποιμαίνειν
 ἐξουσίαν ἀφανίζουσιν.

B p. 119 Π. Ἐπειδὴ δὲ χρεωστοῦσιν οἱ ἐνορῶνται βόσκειν τοὺς πιστοὺς τῆς ἐνο-
 ρίας αὐτῶν ἐν ἄρτῳ πνευματικῶ, οὕτω δὴ ἐν λόγῳ διδαχῆς, ὥσπερ καὶ
 τῷ μυστηρίῳ τοῦ ἀληθινοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, σπουδαζέτω
 πᾶς τις ἐνορῆτης διδάσκειν τὸν λαὸν αὐτοῦ τοιοῦτοτρόπως :

Συ ν ἄ θ ρ ο ι σ ι ς δι δ α σ κ α λ ί α ς χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ῆ ς

140 Συναθροισις διδασκαλίας χριστιανικῆς ἐστὶν εἰδέναι καὶ φυλάττειν
 ἃ μὲν εἰς σοφίαν, ἃ δὲ εἰς δικαιοσύνην ἐνδέχονται.

Σοφία μὲν χριστιανικὴ διαμένει κατὰ τε τὰς θεολογικὰς ἀρετάς, ἡγρουν
 πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην.

Δικαιοσύνη δὲ διατελεῖται ἐν δυσὶ μέρεσιν· ἐκκλῖναι ἀπὸ κακοῦ καὶ
 145 ποιῆσαι ἀγαθόν.

1. Π ε ρ ἰ π ί σ τ ε ω ς

M f. 160^r Πίστις ἐστὶ θύρα τῆς ἡμῶν σωτηρίας, χωρὶς δὲ / ταύτης οὐδεὶς θεὸν
 εὐρεῖν ἢ θεῶ δουλεύειν ἢ καλεῖν ἢ ἀρέσκειν ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ δύναται. Πίστις

B p. 120 δέ, καθὼς λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἐστὶ φῶς ψυχῆς, ζωῆς θύρα, / θεμέ-
 150 λιος αἰωνίου σωτηρίας. Καὶ ἄρθρα τῆς πίστεως εἰσὶν δώδεκα, καθὼς ἐν τῇ
 τοῦ ἁγίου συμβόλου ἀναγνώσει οἱ θεϊότατοι ἀπόστολοι ἐδίδαξαν καὶ ἐκή-
 ρυξαν, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ ἅγιοι πατέρες ἀπέπτυξαν :

α'. Πιστεύω εἰς ἓνα θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ
 τῆς γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.

155 β'. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ τὸν μονογενῆ,
 τὸν ἐν πατρὶ γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων.

M f. 160^v Φῶς ἐκ φωτός, θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ / γεννηθέντα, οὐ
 ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο.

γ'. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελ-
 160 θόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μα-
 ρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα.

δ'. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ τα-
 φέντα

ε'. καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς.

- M f. 161^r ζ'. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον/ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς
 ζ'. καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς
 βασιλείας οὐκ ἔστι τέλος.
 η'. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς
 ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδο-
 170 ξαζόμενον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν.
 θ'. Εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν.
 ι'. Ὁμολογῶ ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.
 ια'. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν
 ιβ'. καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· ἀμήν.
 175 Καὶ διατὶ νῦν πιστεύομεν καὶ στόματι ὁμολογοῦμεν Κύριον καὶ Θεόν,
 οὐτινος οὐδὲν μείζον ἢ σοφώτερον ἢ ἀγαθότερον ἐννοεῖν δυνάμεθα; Τὸν
 M f. 161^v αὐτὸν ἕνα μὲν/τῆ οὐσία καὶ φύσει θεία, τρισυπόστατον δὲ τοῖς προσώποις,
 οἷον πατέρα, υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, οὕτως δὲ ὡσεὶ τρεῖς εἰς ἔστιν ἀληθινός,
 αἰώνιος, ἀμέτρητος, ἀκατάληπτος θεός.

B p. 122 2. Π ε ρ ἰ ἔ λ π ἰ δ ο ς

- Ἐλπίς ἐστι χάρις ἐκ θεοῦ ἐκχεομένη, δι' ἧς μετὰ θάρσους βεβαίον
 τῆς ἡμετέρας σωτηρίας καὶ αἰωνίου ζωῆς τὰ ἀγαθὰ ἐκδεχόμεθα καὶ τὰ
 ὀρθῶς ποθούμενα ἐν τούτῳ τῷ βίῳ αἰτεῖν τῷ θεῷ τολμῶμεν, καθ' ὃν
 τρόπον διδάσκει καὶ ἡ κυριακὴ εὐχὴ, ἣ γον τὸ «Πάτερ ἡμῶν», ἣτις μερῖ-
 185 ζεται εἰς ζητήματα ἑπτὰ. Καὶ ἐν μὲν τοῖς πρώτοις τρισὶν αἰτοῦνται τὰ
 αἰώνια ἀγαθὰ, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς τέτταρσιν τὰ βιοτικά, ἅτινα εἰσὶν ἀναγ-
 καῖα διὰ τὸ ἐντυγχάνειν τῶν αἰωνίων.
 Εὐχὴ κυριακὴ :
 Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς,
 190 α' ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου,
 β' ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου,
 M f. 162^r γ' γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.
 δ' Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.
 B p. 123 ε' Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς | καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφει-
 195 λέταις ἡμῶν.
 ζ' Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν,
 ζ' ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.
 Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἐδλαβεστάτας εὐχάς, ἃς ἐν τῇ κυριακῇ συζητήσει
 τῷ θεῷ ἀναπεπόμφαμεν, μεμνήμεθα τῆς διὰ Χριστὸν λαβούσης χάριν καὶ

200 οὐ μόνον τὴν τοῦ θεοῦ μητέρα αἰνοῦμεν, ἀλλὰ σὺν αὐτῇ τῇ παρθένῳ καὶ θεοτόκῳ καὶ τὸν θεὸν πατέρα καὶ σὺν ἀγγέλοις χαίρομεν λέγοντες· «Χαῖρε κεχαριτωμένη Μαρία, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου· ὅτι σωτήρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν».

3. Π ε ρ ἰ ἀ γ ά π η ς

M f. 162^v / Ἐργάπη ἐστὶν ἀπλῆ φιλίωσις, ἐν ἣ θεὸς δι' ἑαυτὸν ἀγαπᾶται καὶ ὁ πλησίον διὰ τὸν θεόν. Ἐργαπητέος ἐστὶν ὁ θεὸς κυρίως ἐν ἅπασιν καὶ ὑπὲρ
B p. 124 πάντα δι' ἑαυτὸν, ὅτι ἐστὶν ἡ αἰώνιος αὐτοαγαθότης, ἣτις μόνη ἐστὶ πλη-
σμονῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· οὐτινος ἀγάπην καὶ τιμὴν δεῖ εἶναι ἀρχὴν καὶ
τέλος τῆς ἡμετέρας πράξεώς τε καὶ θελήσεως. Ἐπειτα ἀγαπᾶν τὸν πλησίον
210 διὰ τὸν θεόν, ἡγρον πᾶσαν πιστὸν ἄνθρωπον. Καὶ γὰρ πλησίον ἐσμὲν ἀλ-
λήλοις, οὐ μόνον ὅτι ἐσμὲν τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῆς θείας
χάριτος κοινωνίαν.

Καὶ ἀγάπη κεφαλαιωδῶς εἰσὶν δύο ἐντολαί· πρώτη· «ἀγαπήσεις Κύριον
τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης
215 τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυ-
M f. 163^r τόν. Ἐν ταύταις / ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὁλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέ-
μανται», λέγει ἡ αὐτοαλήθεια. Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολος· «ἀγάπη ἐστὶ πλή-
ρωμα νόμου». Ὅστις ἀγαπᾶ τὸν θεόν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρεῖ. Ἐτι τε
B p. 125 λέγει Κύριος· «εἰ ἐμὲ ἀγαπᾶτε, τὰς ἐμὰς ἐντολάς φυλάξετε». Διὰ τοῦτο
220 ὀφείλει ἕκαστος πιστὸς εἰδέναι καὶ φυλάττειν τὰς ἐντολάς, αἱ ἐν δεκαλόγῳ
συναριθμοῦνται :

Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, οὐχ ἕξεις θεοὺς ἑτέρους ἔμπροσθεν
ἐμοῦ.

Ὅπου ποιήσεις οὐδὲν γλυπτὸν τοῦ λατρεύειν αὐτῷ.

225 Ὅπου λήφει τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ.

Μνήσθητι ἀγιάζειν τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, ἡγρον πάσας τὰς εορ-
τασίμους ἡμέρας.

M f. 163^v Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα ἦς / μακροχρόνιος ἐπὶ
γῆς, ἣν Κύριος ὁ Θεός σου δώσει σοι.

230 Μὴ φονεύσης.

Μὴ μοιχεύσης.

213 - 217 Mat. 22.37 - 40 217 In marg. Ρωμ. ις' (= Ro. 13.10) 219 in marg.
Ἰωάν. α'. ε' (= Jno. 14.15).

Μὴ κλέψῃς.

Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς κατὰ τοῦ πλησίον σου.

Μὴ ἐπιθυμήσῃς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου.

235 Μὴ ἐπιθυμήσῃς τὸν οἶκον, μὴ τὸν ἀγρόν, μὴ τὸν δοῦλον, μὴ τὴν δού-
B p. 126 λην, | μὴ τὰς βοῦς, μὴ τὴν ὄνον καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ.

Φυλακτέα τοίνυν ταῦτα πάντα· λόγοι γὰρ Κυρίου εἰσὶν. Καὶ εἰ θέ-
λεις πρὸς ζωὴν εἰσελθεῖν, φύλαττε τὰς ἐντολάς. Τοῦτο ποίησον καὶ ζήσει.

Ἔπειτα, μετὰ τὰς ἐντολάς τοῦ δεκαλόγου, ὀφείλουσιν οἱ χριστιανοὶ
240 φυλάττειν καὶ πάσας τὰς τῶν ἁγίων ἀποστόλων διαταγὰς, ὡς ἡμῖν ἡ Ἐκ-
M f. 164^r κκλησία παραδίδωσι. Καὶ σπουδασάτωσαν πάντες οἱ πιστοὶ ποιεῖν | καὶ
γνωσκέτωσαν ὅτι αὐτὸ τὸ τῆς ἀληθείας πνεῦμα, ὃ τὰς τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς
ἐντολάς παρέδωκεν, ἔτι καὶ τὰς τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας ἐντολάς συννεστή-
σατο, τοιοῦτοις ῥήμασι λέγον· «ἄκουε, υἱέ μου, παιδείαν πατρός σου καὶ

245 μὴ ἀπάσῃ θεσμοῦς μητρὸς σου». Ὁ δὲ νομοδότης καὶ ἡμέτερος Χριστὸς
τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀποστολικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διακελεύων ἡμῖν
B p. 127 λέγει· | «καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς»· «ὅστις ὑμῶν
ἀκούει, ἐμοῦ ἀκούει καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ». Καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ·
«ἐὰν οὐκ εἰσακούσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἔστω σοι ὡς ὁ τελώνης καὶ ἐθνικός».

250 Ὅφείλουσι λοιπὸν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ βεβαίως καὶ ὀλοφύχως φυ-
λάττειν πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις ἢ ἐγγράφους ἢ ἀγράφους
ἢ ἐν χρῆσει κεκρατημένους παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐκκλησία γὰρ, ὡς ὁ
M f. 164^v Παῦλος φησί, στῦλος καὶ ἐδραῖωμα | τῆς ἀληθείας ἐστίν. Καὶ Ἐκκλησίας
διαταγαὶ κυρίως πέντε συναριθμοῦνται :

255 α'. Φυλάττειν τὰς παραδεδομένας τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑορτασίμους ἡμέρας.

β'. Ἀκούειν ἐν ταῖς αὐταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις ἁγίαν λειτουργίαν.

γ'. Φυλάττειν τὰς τεσσαρακοστὰς καὶ ἡμέρας νηστησίμους τῆς ἑβδομάδος.

δ'. Ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἰδίας ἁμαρτίας ἐν ἐκάστῳ ἐνιαυτῷ τῷ ἰδίῳ ἱερεῖ.

B p. 128 ε'. Τὴν ἁγίαν εὐχαριστίαν ἐν ἐκάστῳ ἐνιαυτῷ | λαμβάνειν, κἂν ἅπαξ τοῦ

260 ἐνιαυτοῦ· αὕτη δὲ ἔστω ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Πάσχα.

4. Περὶ τῶν ἐπιτὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων

Πρέπει δὲ καὶ ἔτι τοῖς χριστιανοῖς εἶναι δεδιδαγμένοι περὶ τῶν ἐπιτὰ
M f. 165^r τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων ἢ γὰρ τούτου γνήσις | ποιεῖ, ἵνα οἱ χριστιανοὶ

238 in marg. M Λουκ. ι' (= Lu.10.28) 244 - 245 in marg. M Παροιμ. α' (= Pr. 1.8)
247 Jno. 20.21 248 Lu. 10.16 249 Mat. 18.17 253 1 Ti. 3.15

λαβόντες τὴν χάριν ἐκ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἀξιωμάτων, ἥτις δι' αὐτῶν τῶν
 265 μυστηρίων ἐνδίδονται, νομίμως γυμνάζονται καὶ φυλάττωνται καὶ προ-
 βαίνουσιν εἰς τὴν θείαν λατρείαν.

Λατρεία δὲ θεία λέγεται πρώτη τε καὶ τελειωτάτη ὑπηρεσία, ἣν τινα
 πᾶς τις ὀφείλει τῷ θεῷ καὶ δημιουργῷ καὶ σωτῆρι αὐτοῦ. Ἡ δὲ αὕτη λα-
 270 τρεία ἐστὶ διπλῆ, ἐσωτέρα καὶ ἐξωτέρα. Καὶ ἐσωτέρα μὲν δι' ἧς νῶ καὶ
 διαθέσει θεῷ συμμυγνύμεθα, διὰ πίστεως φημί καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης,
 ἐξωτέρα δὲ ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἔνδοθεν λατρείας, ἣν τινα ἐξ ὀρωμένων τινῶν
 ἐξωθεν σημείων καὶ ἠθῶν ἐνδεικνύμεθα. Ὁ γὰρ παντοδύναμος θεός, ὥσπερ
 B p. 129 ὠρίσατο τὸν ὅλον ἄνθρωπον / ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνίστασθαι, οὕτως
 τὸν αὐτὸν ὅλον ἀπαιτεῖ τοῦ καθαρῶς τιμᾶσθαι, δηλονότι τὴν μὲν ψυχὴν /
 275 εἰς τὴν ἔσωθεν λατρείαν, τὸ δὲ σῶμα εἰς τὴν ἔξωθεν. Τοῦτο δὲ μάλιστα
 κυρίως καὶ ὑγιῶς τελεῖται ἐν τῇ τῶν ἁγίων μυστηρίων χρήσει.

Τί ἐστι μυστήριον

Μυστήριόν ἐστι θείας καὶ ἀοράτου χάριτος ὁρατὸν σημεῖον τῇ ἔξωθεν
 280 ὕλη παραδεδομένον, ἵνα πᾶς τις λαμβάνῃ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν καὶ ἁγιασμόν
 δι' αὐτοῦ.

Μυστήρια τοίνυν εἰσὶν ἑπτὰ, ἅτινα ἐκ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων
 ἔλαβε καὶ πιστῶς ἐμερίσατο καὶ μερίζει ἡ νύμφη τοῦ Χριστοῦ καὶ στύλος
 ἀληθείας Ἐκκλησία. Εἰσὶ δὲ ταῦτα

- 285 α' τὸ βάπτισμα
 β' τὸ ἅγιον μύρον
 γ' ἡ εὐχαριστία
 δ' ἡ μετάνοια
 ε' ἡ ὑστέρα χρῆσις
 290 ζ' ἡ ἱερωσύνη
 ζ' καὶ ὁ γάμος

B p. 130 Ἐν τῇ τῶν / τοιούτων / μυστηρίων χρήσει οἱ τῆς Ἐκκλησίας υἱοὶ
 M f. 166^r ἀλλήλοις γνωρίζονται δι' ὁμοιοίας, διὰ ταπεινώσεως καὶ δι' ὑποταγῆς,
 οὕτως δὲ ἀλλήλοις συνιστάμενοι ἐν μιᾷ καρδίᾳ τε καὶ ἐσσεβείᾳ θεὸν συνδο-
 295 ξάζουσι. Ἄνευ γὰρ μυστηρίων οὐδεμία εὐσεβεία οὔτε ἴσταται οὔτε γνω-
 ρίζεται.

Περὶ βαπτίσματος

Τὸ βάπτισμά ἐστι τῆς καινῆς διαθήκης πρῶτόν τε καὶ μίαν ἀναγκαῖον
 μυστήριον συνιστάμενον κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐντολὴν λουτρῷ ἐξωτέρῳ
 300 τοῦ σώματος καὶ νομίμῳ προφορᾷ τῶν ῥημάτων. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἐστὶν

ἀναγκαῖον ἐφήβοις, ἀλλὰ καὶ νηπίοις καὶ ἔστιν ἐνεργητικὸν πρὸς τὴν αἰώ-
 νιον σωτηρίαν. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος γενικῶς ὠρίσατο οὕτως εἰπών· «ἐὰν μὴ τις
 γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ πνεύματος οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν
 M f. 166^v τῶν οὐρανῶν». Ὅντος τοιγαροῦν τοῦ βαπτίσματος ἐνός / τοῦτο λαβόμενος
 ἐφάπαξ οὐ θέμις ἐκ δευτέρου λαβεῖν. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο αἱ ἁμαρτίαι ἀφέν-
 B p. 131 ται, πνεῦμα ἅγιον ἐπιδίδοται καὶ ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος / ἐξαλείφεται, ἵνα
 καινὴ ἐν Χριστῷ γένοιτο ἡ κτίσις. Οὕτως τοίνυν ὁ βαπτιζόμενος ἀνανεοῦται
 ὡς ἀληθῶς ἄμωμος, δίκαιος, ἅγιος καὶ ἄξιός τῆς οὐρανόθεν δόξης γίνεται.
 Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος δικαίως λέγει πᾶσι τοῖς βεβαπτισμένοις· «ἀπελού-
 σασθε, ἡγιασθήτε, ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν
 310 τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν».

Περὶ τοῦ ἁγίου μύρου

Τὸ ἅγιον μύρον ἐστὶ μυστήριον τοῖς βαπτιζομένοις διδόμενον διὰ τῆς
 ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέως καὶ τῆς τοῦ αὐτοῦ μύρου χρίσεως. Γράφει
 γὰρ ὁ Λουκᾶς περὶ τῶν ἀποστόλων, ὅτι ἐπετίθον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῖς
 315 βαπτιζομένοις. Τοῦτο σημεῖον τὸ ὀρώμενον ἐχρῶντο, δι' οὗ τοῖς βαπτιζο-
 M f. 167^r μένοις / καινὴν καὶ ἀπλουστέραν χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνεδίδοσαν.
 Λέγει λοιπὸν «ὅταν ἐπετίθον αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἐλάμβανον πνεῦμα ἅγιον»,
 δηλονότι μετὰ πληρώματος καὶ τινος ἐκχύσεως χάριτος πνευματικῆς. Χρίε-
 B p. 132 ται γὰρ ἡ σάρξ τοῦ / χριστιανοῦ, ἵνα ἡ ψυχὴ ἁγιασθῆ καὶ χαράσσεται ἡ
 320 σάρξ, ἵνα ἡ ψυχὴ στερεωθῆ καὶ ἐξ ἁγίου πνεύματος φωτισθῆ. Ἐν μὲν γὰρ
 τῷ βαπτίσματι ἀναγεννώμεθα πρὸς ζωὴν, ἐν δὲ τῇ τοῦ ἁγίου μύρου χρίσει
 ἰσχύομεθα πρὸς τὸν πόλεμον. Καὶ γὰρ τοῖς ἐν Χριστῷ βαπτιζομένοις καὶ
 χριστιανοῖς παρὶσθησὶ φύλακα καὶ ἐπίτροπον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Περὶ τῆς ἁγίας εὐχαριστίας

325 Εὐχαριστία ἐστὶ μέγα τε καὶ θαυμαστὸν μυστήριον, τούτου δὲ οὐδὲν
 ἀξιώτερον οὔτε ἐνεργητικώτερον οὔτε ὑγιέστερον εἰπεῖν τις δύναται, ὅτι
 τὸ κυριώτατον καὶ μέγιστον τοῦ θεοῦ δῶρον καὶ αὐτὴν τὴν πηγὴν πάσης
 M f. 167^v χάριτος κρατεῖ καὶ συνέχει. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς
 καὶ ζωὴν τῷ κόσμῳ δίδωσι. Οὕτως οὐκ ἐδυνάμεθα μειζοτέραν εὐεργεσίαν
 330 ἐπιθυμῆσαι ἢ ἢν ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν ὁ ἐκ παρθένου γεννηθείς, ὁ σταυ-
 ρωθείς τε καὶ ἀναληφθείς οὕτως ἑαυτὸν ὄλον ἡμῖν ἐχαρίσατο, ὡς καὶ νῦν
 B p. 133 τὸ σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ ἀληθῶς κατατρυφᾶν, δι' ὧν / πάντως αὐτῷ συγ-

301 in marg. M Ἰωάν. γ' (= Jno 3.5) 317 in marg. MB Πράξ. ις' (= Act. 8.17)
 328 - 329 Jno. 6.58

γιγνόμεθα. Ἐν ταύτῃ τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ ὁ Χριστὸς λαμβάνεται, τὸ πάθος αὐτοῦ ἀναμνησκεται, ὁ νοῦς πληροῦται χάριτος καὶ ἀρραβῶν τῆς μελλούσης δόξης ἡμῶν ἐπιδίδεται. Τοῦτό ἐστι τὸ ἐφόδιον τῆς ἡμετέρας ἐπιδημίας, ὅπερ τοῖς ἐν τῇ ἐρήμῳ τὴν τοιαύτην ζωὴν διάγουσι καὶ πρὸς τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ ὀδεύουσιν, οἷονεὶ μάννα ποτὲ τοῖς πατράσιν ἐνδίδεται παραμυθίαν, δύναμιν καὶ χάριν ἐνεργητικωτάτην. Οὐκοῦν δοκιμαζέτω ἄνθρωπος ἑαυτὸν καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

M f. 168^r Ἐν γὰρ τῷ τοῦ Χριστοῦ / σώματι ἢ ζωῇ ἡμῶν συνίσταται. Λοιπὸν ἀλλάξατο ζωὴν ὅστις ζωὴν λαβεῖν βούλεται. Ἐπεὶ ὅστις ἀναξίως λαμβάνει τὴν ἁγίαν κοινωνίαν οὐ ζωὴν, ἀλλὰ κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει καὶ ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

Π ε ρ ἰ μ ε τ α ν ο ῖ α ς

345 Μετανοία ἐστὶ μυστήριον, ἐν ᾗ καταδυσωπεῖται ἄφρεσις ἱερατικῆ τῶν
B p. 134 ἁμαρτιῶν, / ἄστινας πᾶς τις χριστιανὸς πρῶτον ἐμίσησεν, ὀρθῶς τε ἐξωμολογήσατο οἷς τὴν ἐξουσίαν τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ὁ Χριστὸς ἐδώρησατο, ὅταν τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις καὶ ἱερεῦσιν ἐφήσατο· «Λάβετε πνεῦμα ἅγιον. Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς, ἂν τινων κρατῆτε κεκράτηνται». Τοῦτο τὸ μυστήριον ἀναφιλίωσιν ποιεῖ πρὸς θεόν. Ὅταν γὰρ
M f. 168^v πέση τε ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸ βάπτισμα / καὶ γένηται ἐχθρὸς τοῦ θεοῦ, λαβόμενος διὰ ταύτης τὴν ἄφρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἀνίσταται καὶ ζωοποιεῖται πρὸς ζωὴν πνευματικὴν. Ὅστις δὲ τὴν ἄφρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἰκετεύει καὶ θέλει, τρεῖς τρόπους ἔχειν ὀφείλει :

355 Πρῶτον, συντριβήν.
Δεύτερον, ἐξομολόγησιν.
Τρίτον, ἔργων ἀπόδοσιν.

Συντριβὴ ἐστὶ ψυχῆς λύπη καὶ μίσος ἁμαρτίας πεπονημένης μετὰ προθύμον ἀλλαγῆς βίου ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

B p. 135 Ἐξομολόγησις ἐστὶν ἢ ἐξωτέρα καὶ εἰλικρινῆς τῶν ἁμαρτημάτων φανέρωσις, ἅτινα μετὰ τὴν ἀκριβῆ ἐξέτασιν τῆς συνειδήσεως εἰς μνήμην τοῦ ἀνθρώπου ἤλθον. Αὕτη δὲ ἢ φανέρωσις γίνεται πρὸς τὸν ἱερέα ὡς κριτὴν καὶ ἰατρὸν αὐτοῦ, ἵνα δυνήσῃται ἰδεῖν καταλεπτῶς τί τέ ἐστιν ἄξιον δεσμοῦ καὶ τί λύσεως.

M f. 169^r | Ἔργων ἀπόδοσις ἐστὶ δι' ἧς ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ, ἐν κλαυθμῷ καὶ νηστείαις καὶ ἐλεημοσύναις τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν οἱ ἁμαρτωλοὶ λυτρώσασιν σπουδάζουσι. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία ἡμέρα παρέρχεται ἄνευ ἁμαρτίας, οὕτως οὐδεμία ἡμέρα δεῖ παρελθεῖν ἄνευ βοηθείας καὶ ἔργων ἀποδόσεως.

339 1 Cor. 11. 28 342 - 343 1 Cor. 11.27 348 - 350 Jno. 20.22

335 τῆς ἡμετέρας bis B

Περὶ τῆς ὑστέρας χρίσεως

- 370 Ὑστέρας χρίσεώς ἐστι μυστήριον σημεῖον ἱερὸν ἐν ἐλαίῳ ἡγιασμένῳ, διδόμενον ὅπου γε δίδεται ἢ οὐρανία χάρις αὐτοῦ. Μάρτυς δὲ τούτου Ἰάκωβος ὁ ἀπόστολος, λέγων· «Ἄσθενεῖ τις ἐν ἡμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα».
- B p. 136 πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα».
- M f. 169^v κάμνοντα). Τοῦτο γεγραμμένον ἐστὶ γινόμενον διὰ τῶν ἀποστόλων ἠλειφον γὰρ ἐλαίῳ πολλοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἐθεραπεύοντο. Καὶ πρῶτον συμφέρει τοῦτο τὸ μυστήριον εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν, ἔπειτα εἰς σωματικὴν ἀσθένειαν εἴτε ἀποδιῶξαι ὄλως ἢ καὶ ἐλαφρύναι, καθὼς ἐστὶ συμφέρον τῷ ἀσθενεῖ. Τελευταῖον δὲ δίδεται εἰς παραμυθίαν θαρρητικὴν, ἢ ἀναγκαιοτάτη ἐστὶν ἐν ἐκείνῳ τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι καὶ ὑστέρα ἐξόδω τῆς ψυχῆς, ὅταν ὀφείλῃ τὸ θνητὸν συμπαλαῖσαι μετ' ἐκείνων τῶν πονηρῶν δαιμόνων. Φησὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος· «ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, κἄν ἁμαρτίας ἢ πεποιηκῶς ἀφεθήσεται αὐτῷ».
- 380

Περὶ ἱεροσύνης

- 385 Ἱεροσύνης μυστήριόν ἐστι, σὺν ᾧ χάρις ἐνική καὶ ἐξουσία πνευματικὴ τις ἐπιδίδεται, ἵνα τὸ θεῖον ἔργον ἰδίως πράττωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Διὰ τούτου τοῦ / μυστηρίου εἰσέρχονται, ὡς διὰ τινος θύρας / οἱ νόμμοι οἰκο-
- B p. 137 τούτου τοῦ / μυστηρίου εἰσέρχονται, ὡς διὰ τινος θύρας / οἱ νόμμοι οἰκο-
- M f. 170^r νόμοι τῶν μυστηρίων καὶ τῶν λόγων τοῦ θεοῦ, φημὶ δὴ ἄγιοι ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι. Οὐδεὶς γάρ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐάντῳ λαμβανέτω τιμὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρὼν. Ἱερεὺς δὲ κυρίως λέγεται, ὅστις ἐξουσία ἐστὶ δεδομένη ἀγιάζειν τε καὶ προθέτειν τὴν ἁγίαν εὐχαριστίαν, ἔτι τε ἁμαρτίας λύειν καὶ δεσμεῖν. Ἡ ἱεροσύνη τε ὑπερβαίνει πᾶσαν τιμὴν ἀνθρωπίνην· διό, ἐάν τις ἀτιμάζῃ ἱερέα, θεὸν ἀτιμάζει καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, ὃς φύσει μόνος ἀρχιερεὺς θεοῦ.
- 390
- 395

Περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου

- Γάμος ἐστὶ νόμιμος σύζευξις ἀνδρός τε καὶ γυναικός, φυλάττων δια-
- M f. 170^v τριβὴν ἀχώριστον τοῦ βίου. Μυστήριόν ἐστὶ κα/θ' ὅσον ἡ στενὴ μεῖξις ἐκείνη τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικός ἐστὶ σημεῖον ἱερὸν παρὰ θεοῦ δεδο-
- B p. 138 μένον, δι' οὗ τοῦ νυμφίου Χριστοῦ / μετὰ τῆς ἀγιωτάτης νύμφης ἐκκλησίας ἡ ἀγιωτάτη καὶ βεβαιοτάτη μεῖξις σημειοῦται. Ὅταν λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ ὀρθῶς τοῦ γάμου ἄρχωνται, συμφέρει αὐτοῖς λαβεῖν τοῦ θεοῦ τὴν χάριν, ἵνα οἱ δύο ἕσωνται καὶ ἐμμένωσιν εἰς σάρκα μίαν κατὰ τὴν αὐτῶν κλησιν καὶ γίνεται αὐτοῖς ὁ γάμος τίμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. Τοῦτο τὸ μυστήριον,

405 ὡς ὁ Παῦλος φησί, μέγα ἐστὶν εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ
 τοῦτο, ἐν αὐτῷ τούτῳ ὁ αὐτὸς διακελεύεται λέγων τό «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε
 τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡσπερ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν». Ἔτι τε
 ὁ Κύριος φάσκει («Ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν καὶ οὐκ εἰσὶ δύο, ἀλλὰ
 M f. 171^r σὰρξ μία»). Ὅμοίως δὲ εἶπεν· «Ὅστις τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα / ἀπολύσῃ καὶ
 410 ἐτέραν λάβῃ, μοιχᾶται» καὶ «ὅστις τὴν ἀπολυμένην ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς λάβῃ,
 μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν». Καὶ ἄλλω τόπῳ· «Οὗς ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος
 μὴ χωριζέτω». Παῦλος δὲ καὶ ἔτι ῥήμασι καθαρωτέροις ταύτην τὴν ἐκ
 B p. 139 θεοῦ ἐντολὴν / ἐλάμπρυνε λέγων· «Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω / οὐκ
 ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἐὰν δέ, μενέτω
 415 ἀγαμος ἢ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφείναι».
 Καὶ μετ' ὀλίγον· «Γυνὴ δέδετα νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς».
 Ὁ γάμος τοίνυν ἀξιάκει τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀνθρωπίνην προδιορ-
 θοῖ ἀκρᾶσίαν.

Ταῦτα τοίνυν εἰσὶν ἐπτὰ θεϊκὰ βοηθήματα καὶ ἀντίδοτα, ἃ ὁ Σαμα-
 420 ρεΐτης ἐκεῖνος ὁ γέμων ἐλαίου διέταξε καὶ ἐπιστεύσατο τοῖς προστάταις
 τῆς ἐκκλησίας προσδαπανᾶν καὶ θεραπεύειν τοὺς ἀσθενεῖς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ,
 ἤγουν τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἵνα τὴν ἀληθῆ τε καὶ τελεωτάτην ὑγίειαν, εἰ θέ-
 λωσω, ἀναδέχωνται. Καὶ ταῦτα εἰσὶν ἀρκετά, ὅσον πρὸς τὴν χριστιανικὴν
 σοφίαν.

425 5. Ἀ ρ χ ῆ δ ι κ α ι ο σ ύ ν η ς

M f. 172^r | Λείπεται δὲ ἵνα ὁ ἐνορίτης διδάσκῃ τοὺς αὐτῷ παραδεδομένους πιστοὺς
 τὴν χριστιανικὴν δικαιοσύνην.
 B p. 140 Πρὸς τὴν χριστιανικὴν δικαιοσύνην, ὡς κεφαλαιωδῶς εἶπεῖν, δύο
 διήκουσιν, ἅτινα τοιοῦτοίσι ῥήμασι κατέχονται· «ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ
 430 ποίησον ἀγαθόν». Οὕτω καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας διδάσκει· «Πάσασθε
 ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν καὶ μάθετε καλὸν ποιεῖν». Οὐκοῦν τὸ ἐκκλίνειν
 ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐστὶ τοιοῦτο, τὸ ἀφείναι τὴν ἁμαρτίαν. Ἐμαρτία δὲ ἐστὶ
 παράβασις θείου νόμου καὶ παρακοῆ τῶν οὐρανίων ἐνταλμάτων. Τὸ γὰρ
 τῆς ἁμαρτίας τέλος θάνατος. Μάρτυς ὁ ἀπόστολος. Λέγει δὲ καὶ διὰ τοῦ
 435 προφήτου ὁ Κύριος· «ψυχὴ εἰ ἁμάρτη ἀποθανεῖται». Ἔτι τε γέγραπται·
 «Ἀνθρωπος διὰ κακίαν τιτρώσκει ψυχὴν αὐτοῦ». Ἡ ἁμαρτία λοιπὸν οὐ
 M f. 172^v μόνον ἀπὸ τοῦ θεοῦ τῆς χάριτος καὶ δόξης ἡμᾶς / ἐξωθεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐξου-

405 Ep. 5.32 406 - 407 Ep. 5.25 408 - 405 Mat. 19.5-6 409 - 411 Mat. 19.9
 411 Mat. 19.6 413 - 415 1 Co.7.10-11 416 1 Co. 7.39 429 - 430 1 Pe. 3.11 430 - 431
 Is. 1.16 433 - 434 Ro. 6.23 435 - 436 Le. 7.21

σία δαιμόνων ἡμᾶς παραδίδωσιν, ἵνα σὺν αὐτοῖς βασανιζώμεθα καὶ κατακρινώμεθα ἐν τῇ γεένῃ τοῦ πυρὸς τοῦ ἀσβέστου.

440 Διὰ τριῶν τοίνυν βαθμῶν κυρίως εἰς τὴν ἁμαρτίαν ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται, ἤγουν διὰ προσβολῆς, δι' ἡδονῆς καὶ διὰ συγκαταθέσεως.

Διὰ προσβολῆς, ὅπότεν ὑποβάλληται κακὸς τις λογισμὸς ἢ ἀπὸ τοῦ κόσμου ἢ ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἢ ἀπὸ τοῦ σατανᾶ.

445 Δι' ἡδονῆς, ὅταν ὑπεραρέσκη τῇ ψυχῇ ἢ τῇ σαρκὶ ἡμῶν ἢ κακῇ προσβολῇ ὑπέβαλε.

Διὰ συγκαταθέσεως, ὅπότεν εἰς τὴν αὐτὴν ἁμαρτίαν ἡ ἡμετέρα θέλησις ἀγομένη αὐτοτελῶς ὑποκλίνῃ. Καὶ δι' αὐτῆς ἤδη τῆς συγκαταθέσεως

M f. 173^r ἡ ἁμαρτία ἤδη τελειοῦται καὶ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἔνοχον τῆς γεέννης ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον.

450 Προσεχέτωσαν τοίνυν οἱ χριστιανοὶ ὡς ἐκ προσβολῆς φύεται ὁ λογισμὸς, ἐκ λογισμοῦ ὁ πόθος, ἐκ πόθου ἡ ἡδονή, ἐξ ἡδονῆς ἡ συγκατάθεσις, ἐκ συγκαταθέσεως ἡ ἐργασία, ἐξ ἐργασίας ἡ συνήθεια, ἐκ συνηθείας ἡ ἀπέλιπσις, ἐξ ἀπελίψεως ὁ τῆς ἁμαρτίας ἔπαινος, ἐξ ἐπαίνου τῆς ἁμαρτίας ἡ καύχησις, ἐκ καυχίσεως ἡ κατάκρισις, καὶ αὕτη ἐστὶν ἐκείνη ἡ μακρὰ τε καὶ

455 φρικώδης τῶν ἁμαρτιῶν ἄλυσος, σὺν ἣ δεδεμένον ὁ σατανᾶς ἔλκει τὸν ἄνθρωπον καὶ οὐ μόνον εἰς πᾶν γένος κακίας ἐμβαίνει, ἀλλ' ἔτι καταρρίπτει αὐτὸν καὶ εἰς τὸν τάρταρον τῆς ἀβύσσου.

Μεγά λοιπὸν ὄφελός ἐστι τοῖς χριστιανοῖς, εἰ ταύτην τὴν κλίμακα τῶν ἁμαρτιῶν πολλάκις ὁ ἐνορίτης καταγγέλλει καὶ σαφηνίζει, ἵνα ἐκ ταύ-

M f. 173^v τῆς φυλάττωνται καὶ | προσέχωσιν, ἵνα μὴ ἀπατηθῶσικα τὰ μικρὸν ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τῆς σωτηρίας ἡμῶν καὶ κινδυνεύσωσιν.

6. Περὶ ἁμαρτημάτων <μῆ> ἐλαφρῶν

Ἐν τοῖς ἁμαρτήμασιν ἐκεῖνα κυρίως φυλακτέα, ἃ θανάσιμα καὶ κεφαλαῖα λέγονται, ὅτι ὡς πηγαὶ καὶ κεφαλαὶ τῶν ἄλλων εἰσὶν καὶ ὡσπερ

465 ἐκ ῥίζης σαπρᾶς λοιμώδη καρπὸν προσφέρονται. Καὶ εἰσιν ἑπτὰ :

α' Ὑπερηφάνεια

β' Φιλαργυρία

γ' Πορνεία

δ' Φθόνος

470 ε' Γαστριμαργία

ς' Θυμὸς

ζ' Ἀκηδία,

ἅτινα πᾶς πιστὸς χριστιανὸς ὀφείλει μεγάλως μισεῖν καὶ ἀποφεύγειν καὶ

M f. 174^r ταῖς ἐναντίας τούτων ἐπὶ ἀρεταῖς μετὰ πάσης σπουδῆς καὶ ἀγάπης

475 ἐπακολουθεῖν, αἵτινές εἰσιν αὗται :

Τῇ ὑπερηφανείᾳ ἐναντία ἐστὶν ἡ ταπεινῶσις, τῇ φιλαργυρίᾳ ἡ ἐλευθερία, τῇ πορνείᾳ ἡ σωφροσύνη, τῷ φθόνῳ ἡ ἀγάπη, τῇ γαστρίμαργίᾳ ἡ ἐγκράτεια, τῷ θυμῷ ἡ ὑπακοή, τῇ ἀκηδία ἡ μέριμνα καὶ ἀκριβῆς εὐσέβεια.

7. Περὶ ἀλλοτρίων ἀμαρτημάτων

- 480 Ἔτι φυλάττεσθαι δεῖ τοῖς χριστιανοῖς ἀπὸ ἀλλοτρίων ἀμαρτημάτων, φάσκοντος τοῦ ἀποστόλου «μὴ συγκοινωνεῖτε ἀμαρτίαις ἐτέρων». Ἔτι τε τοῦ προφήτου· «ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου». Ἄ δὴ ἀμαρτήματα, εἰ καὶ δι' ἀλλοτρίων χειρῶν καὶ πράξεων τελειοῦνται, ὁμως δικαίως ἐφ' ἡμᾶς κατηγοροῦνται
- M f. 174^v καὶ τὰς ἡμετέρας ψυχὰς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καταδικάζουσιν. | Καὶ γίνονται ταῦτα κατὰ τρόπους ἐννέα : βουλῆ, κελεύσει, συγκαταθέσει, παροργισμῷ, ἐπαίνῳ, σιωπήσει, συγχωρήσει, μετοχῆ, αἰσχρᾷ συνηγορήσει.
- α' Βουλῆ μὲν, ὅταν ἡμεῖς τοῦ κακοῦ βουλευμάτος, ὁπῆρ τινος ἀκολουθοῦσιν ἐσμεν εὑρεταὶ καὶ συνεργοί. Ἔστω δὲ Καϊάφας παράδειγμα, ὅστις
- 490 βουλῆ ἰδίᾳ συνεβουλευσατο καὶ παρότρυνε τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον.
- β' Κελεύσει, ὅταν δι' ἡμετέρας κελεύσεως καὶ ἐντολῆς τῷ πλησίον ὕβρις τις γένηται ἢ κακόν. Τοῦτο καὶ Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς ἐξεργάσατο, ὃς τὸν ἀναμάτητον Οὐρίαν οὐ χειρὶν ἰδίαις, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων κελεύσας, ἵνα
- 495 ἐν τῷ πολέμῳ ἀποθανῆται.
- γ' Συγκαταθέσει, ὅταν ἐξ ἐτέρων τι κακῶς καὶ αἰσχρῶς πράττηται, ταῦτα
- M f. 175^r δὲ ἐξ ἡμῶν κατάδηλα ἢ σιωπηλῶς συνευδοκῆται. Οὕτως γὰρ Σαῦλος ἤμαρτεν, ὅστις ἐν τῷ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου θανάτῳ συνευδόκει.
- δ' Παροργισμῷ, ὅταν ἰδιοτελῶς παροτρύνωμεν τοὺς ἄλλους εἰς ὀργὴν καὶ
- 500 ἐκδίκησιν ἢ βλασφημίαν ἢ ἀπανθρωπίαν τινὰ ἢ ἔργῳ ἢ λόγῳ. Ἐκ γὰρ τούτου τοῦ ἀμαρτήματος οὐκ ἦν ξένη ἡ τοῦ Ἰακώβ γυνή, ἥτις ὅσον κατὰ τὸ ἐαυτῆς μετ' ἀναιδείας παρεκίνησε τὸν ὑπομονητικώτατον αὐτῆς ἄνδρα βλασφημεῖν καὶ ἔτι τὸν θεόν.
- ε' Ἐπαίνῳ ἦτοι κολακείᾳ, ὅταν τι τῶν αἰσχρῶς γινομένων ἐπαινώμεν,
- 505 οἷον τὴν μισανθρωπίαν διὰ φιλανθρωπίαν. Τούτους Ἡσαΐας τοιοῦτοις ῥήμασι σημειοῖ λέγων «Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐκταράσσουσιν».
- ς' Σιωπήσει, ὅταν ἡ ἡμετέρα σιωπὴ πρὸς βλάβην ἐστὶ ἢ τοῖς ὑπηκόοις

481 Re. 18.4 482 - 483 Ps. 18(19).12 506 - 507 Is. 3.12

492 πλησίῳ cod.

- M f. 175^v ἢ ἑτέροις τισί, καθὼς / ὁ Κύριος διὰ Ἰεζεκιήλ μαρτυρεῖ λέγων· «ἐν τῷ
 510 λέγειν με τῷ ἀνόμῳ θανάτῳ θανατωθήσῃ, καὶ οὐ διεστείλω αὐτῷ οὐδὲ
 ἐλάλησας τοῦ διαστείλασθαι τῷ ἀνόμῳ ἀποστρέφαι ἀπὸ τῶν ὁδῶν αὐτοῦ
 τοῦ ζῆσαι αὐτόν, ὁ ἄνομος ἐκεῖνος τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται, καὶ τὸ
 αἷμα αὐτοῦ ἐκ χειρὸς σου ἐκζητήσω». Διὰ τοῦτο Παῦλος Τιμοθέῳ ἔλεγε·
 «Τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον παντὸς ἔλεγγε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον
 515 ἔχωσι).
 ζ' Συγχωρήσει, ὅταν δυνώμεθα ἁμαρτήματι ἐπιδιορθῶσαι ἢ παιδεῦσαι
 δυνάμει ἢ ἐξουσίᾳ ἡμετέρα, ὅπερ καὶ χρεωστοῦμεν, ἡμεῖς δὲ ἀφιέμεθα αὐτὸ
 ἀδιόρθωτον καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον προκόπτον. Οὕτω γὰρ ἁμαρτάνουσιν οἱ δι-
 520 κασταί, ὅταν τὴν μάχαιραν εἰκῆ φορῶσιν καὶ οὐκ εἰσὶν καθὼς λέγονται
 θεοῦ διάκονοι καὶ ἐκδικηταὶ εἰς ὄργην τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.
 M f. 176^r ἡ' / Μετοχῆ, ὅταν ἐν μοίρᾳ μετὰ ληστῶν καὶ κλεπτῶν συγκοινωνοῦμεν, ἔτι
 δὲ καὶ ὅταν τὰ ἀδίκως συνειλεγμένα γνωρίζωμεν κρατῶμεν. Τοῦτο τὸ ἁμαρ-
 525 τημα καὶ Ἡσαΐας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ κατηγορεῖ λέγων· «Οἱ ἄρχοντες σου
 ἀπειθοῦσι κοινωνοὶ κλεπτῶν».
 θ' Συνηγορήσει, ὅταν τοῖς κακοποιοῖς συνηγορῶμεν ἢ τινα διδασκαλίαν
 ἀσεβῆ καὶ γνώμην κακὴν ἑτέρον ἡμεῖς τρέφωμεν. Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος βοᾷ
 530 χρησμὸς διὰ Ἡσαΐου λέγων· «Οὐαί, οἱ λέγοντες τὸ κακὸν καλὸν καὶ τὸ
 σκότος εἰς φῶς βάλλοντες καὶ τὸ φῶς εἰς σκότος, βάλλοντες δὲ καὶ τὸ
 πικρὸν εἰς γλυκὺ, τὸ δὲ γλυκὺ εἰς πικρόν». Καὶ πάλιν «Οὐαί, οἱ δικαιῶντες
 535 τὸν ἀσεβῆ ἔνεκον δώρων καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου αἴροντες».

8. Περὶ ἁμαρτιῶν τῶν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

- M f. 176^v Ἐμαρτία ἢ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστὶν ἀποδίλωξις ἐξ ἰδίας κακίας
 τῆς παρεχομένης τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίας καὶ χάριτος, ἣτις τῷ ἁγίῳ Πνεύ-
 535 ματι ἐνδίδεται ὡς πηγὴ τῶν ἀγαθῶν. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἀσυμπάθητος κατὰ
 τὸν τοῦ Χριστοῦ λόγον καὶ οὐκ ἀφελήσεται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν
 τῷ μέλλοντι. Τοιοῦτοτρόπως γὰρ ὁ Θεὸς σὺν ἡμῖν φέρεται, ὡς οὔτε χάριν
 ἐπὶ τῆς γῆς οὔτε δόξαν ἐν τῷ οὐρανῷ παρέχει, εἰ μὴ οἷς ἐγνωσμένον τοῦ
 ἁμαρτήματος μισοῦσιν αὐτὸ καὶ ταχέως τὸ ἀγαθὸν διώκουσιν καὶ ὀρθὸν
 βίον ἑαυτοῖς ἐκλέγουσι. Τούτου δὲ εἶδη συναριθμοῦνται ἕξ:
 540 α' Αὐθάδεια ἐλεημοσύνης θεοῦ καὶ ἀνοχῆς, δι' ἧς τὸν θεῖον ἔλεον τοῦ θεοῦ

509 - 513 Ez. 3.18 514 - 515 1 Ti. 5.20 523 - 524 Is. 1.23 529 - 530 Is. 5.23

509 Ἐξεκίας cod. 529 γλυκὺν cod.

- καταφρονοῦμεν. Κατὰ δὲ τούτου τοῦ ἁμαρτήματος ὁ Ἐκκλησιαστής βοᾷ λέγων· «Τοῦ ἀνεχομένου ἁμαρτήματος μὴ ἦς ἄνευ φόβου μηδὲ ἐπιβάλης
- M f. 177^r κρίμα κρί|ματι). Ἔτι καὶ Παῦλος· «ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν
- 545 τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιαν σε ἄγει;»
- β' Ἀπέλπισις τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ καὶ σωτηρίας ἐστὶ κακία, ἐναντία ὅλως τῆς ἄνωθεν ἀθαδείας. Οὕτως γὰρ ἀπελπισμένως ἤμαρτε Κάιν, ὡς ἡ ἰδία αὐτοῦ φωνὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· «Μεῖζων ἢ αἰτία μου τοῦ ἀφειθῆναι με». Ἡμαρτεν ὁμοίως καὶ Ἰούδας ὁ τοῦ Χριστοῦ προδότης, ὅταν ὁ ἄθλιος τὴν
- 550 ζώην αὐτοῦ ἀγχόνη ἐχρήσατο.
- γ' Ἀποδίωξις τῆς ἐγνωσμένης ἀληθείας. Τοῦτο δὲ τὸ ἁμάρτημα γίνεται, ὅταν περὶ πίστεως καὶ εὐσεβείας λέγωμεν τὸ ψεῦδος δι' ἀλήθειαν οὐκ ἐξ ἀγνωσίας, ἀλλ' ἐκ κακίας, σπουδαίως ἐναντιούμενοι. Τοῦτο καὶ Φαρισαῖοι
- M f. 177^r περιβεβλημένοι ἦσαν, οἷς ἔργον ἦν ἐκκλησίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ βλα-
- 555 σφημεῖν, τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καταφρονεῖν, τῶν ἀποστόλων τὴν μαρτυρίαν καταβάλλειν καὶ τοῦτο κατὰ τῆς ἐαυτῶν ἰδίας συνειδήσεως.
- δ' Φθόνος ἀγάπης ἀδελφικῆς, ὅταν λυπώμεθα βαρέως περὶ τῶν εὖ πραττόντων ἢ καὶ ἐναρέτων ἀδελφῶν. Αὕτη ἡ κακία οὐ μόνον ἐστὶν ἰδία ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ σατανᾷ, ὅστις οὐδόλως ὑποφέρει τὴν τοῦ θεοῦ χάριν ἐν τῷ
- 560 ἀνθρώπῳ οὔτε ἀξιάνεσθαι οὔτε φυλάττεσθαι.
- ε' Διαβεβαίωσις, ὅταν βεβαίως καὶ γνωρίμως ἐν τῷ κρίματι μένωμεν καὶ ὑπ' οὐδενὸς λόγου ἐνδιδώμεθα τὸ ἐπιστραφῆναι ἐκ τοῦ τῆς πονηρίας ἔργου. Τοῦ τοιοῦτου ἁμαρτήματος παράδειγμά ἐστι βασιλεὺς Φαραώ, ὃς πολλάκις
- M f. 178^r πάσαι τρωθεῖς ὑπὸ Μωσέως / ἔπειτα πληγεῖς ταῖς μᾶστιξι ταῖς δεινοτάταις
- 565 τοῦ θεοῦ, ὅμως μένων ἐν τῷσαύτῃ σκληρότητι τυραννικῇ ἀπώλετο σκληρογνώμενος.
- ς' Ἀκατανοησία, ὅταν μηδένα σκοπὸν μετανοίας ἔχωμεν οὔτε τοῦ αἰσχροῦ βίου τέλος ἐπιδιδόαμεν. Τῶν τοιούτων οὔτινες ἁμαρτωλοὶ εἰσι καὶ ἐν ἁμαρτίαις μένειν θέλωσιν ὁ θάνατος αἰσχρὸς ἐστὶ. Σκληρὰν γὰρ καρδίαν
- 570 ἔξει ἐν τῷ τέλει.

9. Περὶ ἁμαρτιῶν τῶν εἰς οὐρανὸν βοώντων

Ταῦτα τὰ ἁμαρτήματα ὑπὲρ πάσας τὰς βδελυρίας καὶ ἀνομίας σεσημειωμένην καὶ φανεράν κακίαν δείκνυσι καὶ ὄργην καὶ ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ θεοῦ προκαλοῦσι κατὰ τῶν ποιούντων αὐτά. Εἰσὶ δὲ ταῦτα :

- 575 α' Φόνος ἐκούσιος
 M f. 178^v / β' Ἀρσενοκοιτία
 γ' Θλίψις πτωχῶν, ἦτον συστολή
 δ' Μισθοῦ ἀπιστέρησις.
 Κατὰ τῶν ἐκουσίως φονευόντων ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ θεὸς δεινῶς
 580 κατηγορεῖ Κάν τοιούτοις ῥήμασι· «Τί ἐποίησας; φωνή αἵματος τοῦ ἀδελ-
 φοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἀπὸ τῆς γῆς. Νῦν γοῦν ἐπικατάρατος ἔσει ἐπὶ τῆς
 γῆς».
 Κατὰ τῶν ἀρσενοκοιτούντων μαρτυρεῖ ἡ θεία Γραφή λέγουσα· «Κραν-
 γῆ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυνται πρὸς με καὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν
 585 μεγάλαι σφόδρα». Διὰ τοῦτο ἔβρεξεν ὁ θεὸς ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον
 καὶ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καὶ κατέστρεψεν αὐτὰ καὶ ὅλην τὴν κύκλω χώραν.
 M f. 179^r / Κατὰ τῶν συστελλόντων καὶ θλιβόντων τοὺς πτωχοὺς ἀναγινώσκομεν
 τό· «Χήρα καὶ ὄρφανὸν μὴ βλάβητε. Κεκῶραζονται πρὸς με καὶ εἰσα-
 κούσομαι τῆς φωνῆς αὐτῶν· καὶ ἐκθυμωθῆ ἡ ὀργή μου· διχοτομήσω δὲ ὑμᾶς
 590 μαχαίρα καὶ ἔσονται αἱ γυναῖκες ὑμῶν χῆραι καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ὄρφανά».
 Κατὰ τῶν ἀποστερούντων τὸν τῶν ἐργατῶν μισθὸν ὁ Ἰάκωβος κατη-
 γορῶν τὴν τῶν πλησίον φειδωλίαν λέγει· «Ἴδου ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν
 ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν· ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ἡμῶν κράξει καὶ αἱ
 595 ὀφθαλμοὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὄτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν». Ἔτι τε
 ὁ Ἐκκλησιαστής λέγει· «Ὁ ἄρτος τῶν πτωχῶν ζωὴ τῶν πενήτων ἐστίν».
 Καὶ περὶ μὲν τῶν ἁμαρτημάτων ἄλλοι· τοῦτο γὰρ πρῶτον μέρος τῆς
 χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐστί.
- M f. 179^v / Πρὶν δὲ τὸν ἐνορίτην εἰσελθεῖν εἰς τὸ δεύτερον μέρος, ὀφείλει διδά-
 σκειν τὸν λαὸν αὐτοῦ κατὰ πόσους τρόπους ἢ ἄφεςις τῶν ἁμαρτιῶν γίνεται.
 600 Καὶ γὰρ ὡσπερ ἐν ποικίλοις ἀρρωστήμασι ποικίλα καὶ τὰ φάρμακα δίδον-
 ται, οὕτως πολλοὺς δὴ τρόπους, δι' ὧν τε τὰ ἁμαρτήματα λύονται τοῖς
 αὐτοῖς ἢ μήτηρ Ἐκκλησία προτίθησιν, ἐν οἷς τὰ πρωτεῖα κρατεῖ τὸ τῆς
 μετανοίας μυστήριον. Εἰ γὰρ ταύτης ἀμελήσωμεν ματαιῶς περὶ τῶν ἐπι-
 605 λοίπων διορθωμάτων τῶν θανασίμων ἁμαρτιῶν κοπιῶμεν. Καὶ γὰρ ὁ τῶν
 πτωχῶν ἰατρὸς Χριστὸς ἀναγκαιότατον τοῦτο φάρμακον ἐτάξατο, ὅταν εἶπε
 πρὸς τοὺς ἱερεῖς· «ἂν τινων ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς».
 Δεύτερον ἐλεημοσύνη, δι' ἣν γέγραπται· «Ἐλεημοσύνη ἐκ τοῦ θανά-
 του ῥύεται καὶ οὐκ ἐᾷ εἰσελθεῖν εἰς σκότος».

580 - 582 Ge. 4.10 583 - 585 Ge. 18.20 588 - 590 Ex. 22. 22 - 24 592 - 594 Ja. 5.4
 595 Si. 31(34).21 606 Jno. 20.23

592 πλησίον cod. 607 ἐλεημοσύνης δι' ἣς cod.

M f. 180^r / Τρίτον συγχώρησις, ἣν λαμβάνομεν ὅταν καὶ ἡμεῖς ἀφίωμεν τὸ παρὰ-
610 πτωμα τοῦ ἀδελφοῦ, λέγοντος τοῦ Κυρίου· «ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατήρ ὁ οὐράνιος τὰ παραπτώματα ὑμῶν»).

Τέταρτον διάλυσις ἁμαρτιῶν, ἃς διαλύομεν ὅταν τὸν ἁμαρτάνοντα ἀδελφὸν κερδήσωμεν. Γέγραπται γάρ· «Ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλά-
615 νης ὁδοῦ αὐτοῦ σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου καὶ καλύψει πλήθος ἁμαρτιῶν»).

Πέμπτον, πλήθος καθαρᾶς ἀγάπης, δι' ἣν φάσκει ὁ Κύριος περὶ τῆς πόρνης· «ἀφέονται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησε πολύ». Καὶ ἀλλαχοῦ· «ἀγάπη καλύπτει πλήθος ἁμαρτιῶν»).

Ἐκτον, συντριβὴ καρδίας, ἣ συγχώρησιν ἡμῖν παρὰ θεῷ ἰκετεύει.

M f. 180^v Γέγραπται γάρ· «Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει». Καὶ ἀλλαχοῦ, περὶ Νινευιτῶν· «Καὶ εἶδεν ὁ θεὸς τὰ ἔργα αὐτῶν, ὅτι ἀπέστρεψαν ἀπὸ τῶν ὁδῶν αὐτῶν τῶν πονηρῶν καὶ μετενόησεν ὁ θεὸς ἐπὶ τῇ κακίᾳ, ἣ ἐλάλησε τοῦ ποιῆσαι αὐτοῖς, καὶ οὐκ ἐποίησεν»).

Ἐν τούτοις τοίνυν καὶ τοῖς ὁμοίοις τρόποις τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας
625 συγχώρησιν τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν παρὰ τῷ θεῷ λαμβάνομεν διὰ Χριστοῦ σωτήρος ἡμῶν.

10. Περὶ ἁμαρτιῶν ἐλαφρῶν

Οὐ δεῖ ἀφεῖναι τὸν ἐνορίτην τὰ ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα μὴ τοῖς αὐτοῦ ἐνορίταις δεικνύειν, ἵνα αὐτὰ φεύγωσι. Γέγραπται γάρ· «Ὅστις τῶν μικρῶν
630 καταφρονεῖ, κατὰ μικρὸν πεσεῖται». Εἰσὶ δὲ ταῦτα· νοῦ πλάνη, λόγου ἀργία, γέλωτος ἀκράτεια καὶ τὰ ὅμοια, ὧν ἄνευ ἡ ζωὴ αὕτη οὐ διάγεται.

M f. 181^r Εἰς πολλὰ καὶ γὰρ βλάπτουσι | τοὺς πάντας. Καὶ οὐκ εἰσὶ θανάσιμα, ἀλλ' ὅμως προσεκτέα. Καὶ γὰρ θεὸν βλάπτουσι, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λυποῦσι, τὴν ψυχὴν σκοτίζουσι, τῆς ἀγάπης τὴν ζέσιν σμικραίνουσι, τὴν αὔξησιν
635 τῶν ἀρετῶν βραδύνουσι καὶ πρὸς τὰ βαρύτερα πολλακίς ἔλκουσι καὶ χρῆ φεύγειν, ὅτι μωμήματα τῇ ψυχῇ ὑπάρχουσιν. Ἀναγινώσκουσι γὰρ ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ πᾶν κοινωνοῦν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος.

11. Περὶ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς χριστιανικῆς 640 δικαιοσύνης

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ δικαιοσύνη ἐστίν, ὡς προείπομεν, τὸ ἐκκλῖναι ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιῆσαι ἀγαθόν, οὐκ ἀρκεῖ λοιπὸν τῷ δικαίῳ ἐκ-

κλῖναι μόνον ἀπὸ κακοῦ, εἰ μὴ ποιήσῃ καὶ ὅπερ ἀγαθόν ἐστι. Μικρὸν γάρ
 ἐστὶ μηδένα βλάψαι, εἰ μὴ σπουδάσῃ πολλοὺς ὠφελῆσαι. Διὸ δὴ, ἐπεὶ τε-
 645 τελειώται τὸ πρῶτον μέρος τῆς δικαιοσύνης, εἶτα κατὰ ἀποδιώκειν ἀκό-
 M f. 181^v λουθὸν ἐστίν, ἵνα καὶ περὶ τοῦ / ἐτέρου εἰπεῖν, ὅπου ἡ ἀκόλουθησις τῶν
 καλῶν καὶ ἔρρυνα.

Δικαιοσύνη λοιπὸν χριστιανικὴ τοσοῦτόν ἐστι πλατεῖα καὶ εὐρύχωρος,
 ὡς πάντα τὰ ἀγαθὰ, ἃ τίμα, δίκαια, εὐσεβῆ, περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ ταῦτα
 650 πάντα ἐπιθυμεῖν καὶ ἀκολουθεῖν ἡμῖν προτίθησιν. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐκαθά-
 ρισεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς (ἀπὸ) πάσης ἀνομίας, ἵνα καθαρῶς ἑαυτῷ λαὸν
 περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. Αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ ποιήματα κτισθέν τε ἐν
 Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς ἠτοίμασεν ὁ θεός, ἵνα ἐν αὐτοῖς
 περιπατήσωμεν. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἰωάννης: «ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην δι-
 655 καιὸς ἐστίν, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν». Ἐκ τῶν ἔργων
 δικαιούται ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνης. Ὡσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς
 πνεύματος νεκρὸν ἐστίν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν.

M f. 182^r / Τρία τοίνυν ἐστὶ τὰ γένη τῶν ἀγαθῶν, ἐν οἷς ἡ χριστιανικὴ δικαιο-
 σύνη θεωρεῖται καὶ γυμνάζεται, ἧγουν νηστεία, προσευχὴ καὶ ἐλεημοσύνη.
 660 Τὰ γὰρ ἄλλα πάντα ἀγαθὰ ἐν τούτοις τοῖς τρισὶν ὡσπερ πηγὰς ἀποβλέ-
 πουσι καὶ αὐτὰ ταῦτα εἰσι, ἐν οἷς ὁ Χριστὸς, ἵνα καλῶς καὶ μακαρίως
 ζήσωμεν, ζητεῖ περισσεύειν τὴν δικαιοσύνην ἡμῶν καὶ οὕτως λάμπειν
 ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ἡμῶν καὶ δοξάσωσι
 τὸν πατέρα.

665 α' Νηστεία, ὡς γενικῶς εἰπεῖν, ἀπέχεσθαι, ὡς καὶ ὁ ἀσθενής, ἀπὸ ἀπρε-
 πείς ἡδονὰς καὶ ἀδικίας τοῦ νόμου. Ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ νηστεία ἐστὶ κατὰ
 τὸ ἴδιον καὶ ὠρισμένον τῆς Ἐκκλησίας ἔθος, ἐν τισιν ἡμέραις ἀποστερεῖσθαι
 κρεῶν καὶ οἴνου ἢ καὶ ἐλαίου καὶ ἀρκοῦμενοι μᾶς ἐστιάσεως μετρίως καὶ

M f. 182^v σωφρόνως τὴν ἡμέραν διάγομεν καὶ οὕτως δαμάζοντες / τὴν σάρκα τῷ
 670 πνεύματι ὑποτάσσομεν πρὸς τὸ φέρειν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας καὶ
 τὴν ὑπακοὴν σχολάζειν καὶ τέλος πάντων τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος ἐντυγχάνειν.
 Ὁ γὰρ Παῦλος τοιούτως πρὸς τοὺς πιστοὺς βοᾷ: «συνιστῶντες ἑαυτοὺς
 ὡς θεοῦ διάκονοι ἐν πολλῇ ὑπομονῇ, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις, ἐν ἀγνό-
 τητι, (οἷτινες τοῦ Χριστοῦ εἰσι τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθή-
 675 μασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις).

β' Προσευχὴ ἐστὶν εὐσεβῆς διάθεσις τοῦ ἡμετέρου νοῦ πρὸς θεόν, δι' ἧς

650 - 652 Tit. 2.14 654-655 1 Jno. 2.29 663 - 665 Mat. 5.16 672 - 675 2 Cor. 6.5-6

649 ἀτίμα cod. 651 ἑαυτὸν cod.

ζητοῦμεν πιστῶς ἅπαντα, ἃ εἰσιν ἡμῖν καὶ ἑτέροις ὑγιῆ. Ἔτι τέ ἐστιν ἰδία καὶ ἀναγκαῖα διατριβὴ πίστεως, λέγοντος τοῦ Κυρίου «Πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτῆσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε καὶ ἔσται ὑμῖν». Καὶ ἄλλιν
 680 («Ἐγὼ λέγω ὑμῖν αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὐρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν»). Ἔτι τε· «Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε /
 M f. 183^r δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσω μᾶλλον ὁ πατήρ ἡμῶν ὁ ἐν
 τοῖς οὐρανοῖς μὴ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν». Λέγει δὲ καὶ ὁ Ἐκ-
 κλησιαστής· («Ἡ προσευχὴ τοῦ ταπεινοῦντος ἑαυτὸν τὰς νεφέλας ὑπερβή-
 685 σεται»).

γ' Ἐλεημοσύνη ἐστὶν εὐεργεσία, δι' ἧς τὴν τοῦ ἑτέρου στενοχωρίαν βοη-
 θοῦμεν ἐξ ἡμετέρας εὐσπλαγχνου καὶ φιλανθρώπου διαθέσεως. Ἡ ἐλεη-
 μοσύνη διακελεύεται ἐν πολλοῖς καὶ διαδήλοις προστάγμασιν. Λέγει γάρ·
 «τὰ ἐνόητα δότε ἐλεημοσύνην καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν. Ποιήσατε ὑμῖν
 690 βαλάντια μὴ παλαιούμενα θησαυρὸν ἀνέκκλητον ἐν οὐρανοῖς». Καὶ τό-
 «Δότε καὶ δοθήσεται ὑμῖν». Ἀγγέλου ἔτι φωνὴ ἦν· («Ἐλεημοσύνη ἀπὸ
 θανάτου ῥύεται»). Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀποπλύνει τὰ ἁμαρτήματα καὶ ποιεῖ εὐρί-
 σκειν ἔλεος καὶ ζωὴν αἰώνιον.

M f. 183^v 12. | Π ε ρ ἰ τ ὠ ν τ ῆ ς ἔ λ ε η μ ο σ ύ ν η ς ἔ ρ γ ω ν

695 Προσεχέτω τοῖνυν πᾶς τις χριστιανὸς τὰ τῆς ἐλεημοσύνης ἔργα κατὰ
 δύναμιν ἀναπληροῦν μετὰ συμπασχούσης διαθέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν
 πλησίον καὶ ἀπὸ τοῦ ἰδίου χαριζόμενος. Καὶ γὰρ αὕτη ἐστὶν ἡ τοὺς δι-
 καιοὺς δοκιμάζουσα καὶ ἀγίους ἰσχύουσα καὶ τοὺς τοῦ θεοῦ γεωργοὺς ἐπι-
 δεικνύουσα. Ἔργα τοῖνυν ἐλεημοσύνης ἕτερα μὲν εἰσιν σωματικά, ἕτερα δὲ
 700 πνευματικά. Καὶ τὰ μὲν σωματικά γίνονται πρὸς ἀνακούφισιν τῆς σωμα-
 τικῆς θλίψεως τοῦ πλησίον, τὰ δὲ πνευματικά εἰσι σὺν οἷς τὴν πνευματικὴν
 σωτηρίαν τοῦ πλησίον ὀρθῶς συμβουλευόμεν καὶ περιεργαζόμεθα. Καὶ
 εἰσὶν ἑπτὰ κατὰ ἀμφοτέρα :

Ἔργα ἐλεημοσύνης εἰσὶν σωματικά : πεινῶντας τρέφειν, διψῶντας
 M f. 184^r ποτίζειν γυμνοὺς περιβάλλειν, αἰχμαλώτους λυτροῦσθαι, ἀσθενεῖς ἐπισκέ-
 πτεσθαι, ξένους συναγάγειν, νεκροὺς θάπτειν. Ταῦτα τὰ τῶν πιστῶν ἔργα,
 δι' ὧν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ κρίσει ὁ Χριστὸς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν
 ἐπισηφίζεται καὶ τοῖς ἐλεήμοσι τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον ἀποδίδωσιν.
 Ἔργα πνευματικά ἐλεημοσύνης εἰσὶν : ἁμαρτωλοὺς ἐπιδιορθοῦν, ἀμαθεῖς
 710 διδάσκειν, ἀμφιβόλους ὀρθῶς συμβουλεύειν, θεῶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῆς
 τοῦ πλησίον σωτηρίας, λυπομένους παραμυθεῖσθαι, ὕβρεις ὑποφέρειν,

ἀδικίας καὶ ὀφειλήματα ἀφιέναι. Ταῦτα δὴ πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀδελφικῆς ἐλεημοσύνης Παῦλος ἐνὶ ῥήματι συλλέγων φάσκει «Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε καὶ οὕτως ἀναπληρώσετε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ».

715 13. Π ε ρ ἰ τ ῶ ν γ ε ν ι κ ῶ τ ἄ τ ω ν ἄ ρ ε τ ῶ ν

Εἰσὶν ἔτι τε ἀρεταὶ τινες τοῖς πιστοῖς χριστιανοῖς λίαν πρόπουσαι,
M f. 184^v αἱ διὰ τοῦτο λέγονται γενικώταται, ὅτι πᾶς λόγος ζωῆς κοσμίας ἐν αὐταῖς ἐμμένει. Καὶ αὗται ἀριθμοῦνται τέσσαρες : φρόνησις, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία.

720 α' Φρόνησις ἐστὶν ἀρετὴ, ἣ κατὰ τὸν τοῦ πρόποντος λόγον διορίζει τί μὲν ἐπιθυμητέον ἐστὶ τῷ ἀνθρώπῳ, τί δὲ ἀποδιωκτέον. Ταύτην ἡ πάσης φρονήσεως πηγὴ Χριστὸς ἡμῖν συνίστησι λέγων «Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστρεφαί». Καὶ ἵνα τὴν τελείαν ἀπιδώμεν φρόνησιν, ζητεῖ συζευγνύμενα ἀμφοτέρω, δηλονότι περιστρεφᾶς ἀκεραιότητα,

725 ἢ ἀμώμους καὶ πραεῖς ἡμᾶς ἀποκαθίστησιν, ἔτι τε καὶ τὴν ὀφειδῆ φρόνησιν, ἢ προορατικὸν καὶ προσεχεῖς ἡμᾶς ἀποδείκνυσιν, ἵνα μὴ ἀπατώμεθα.

β' Δικαιοσύνη ἐστὶν ἀρετὴ, ἣ ἐκάστῳ τὰ ἴδια ἀπονέμει. Ταύτην Παῦλος
M f. 185^r διδάσκει λέγων «Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον,

730 <τῷ τῷ> τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν».
γ' Σωφροσύνη ἐστὶν ἀρετὴ, ἣ τὰς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίας σωφρονεῖ. Ταύτην ὁ Παῦλος Τιμοθέῳ διακελεύεται λέγων «Μέτριος ἔσο, οἶνω ὀλίγω χρωῶ». Καὶ ἀλλαχοῦ «Μὴ μεθύσκεσθε οἶνω, ἐν ᾧ ἐστὶν ἀσωτία». Καὶ ἀλλαχοῦ φησὶν ἡ Γραφή· «μὴ ᾄς γαστροίμαργος εἰς πᾶσαν τράπεζαν καὶ μὴ ἐπιχέης

735 ἑαυτὸν ἐπὶ πᾶσαν τροφήν· ἐν γὰρ πολλοῖς βρώμασιν ἔσται ἀσθένεια, ὅστις δὲ ἐγκρατεύεται μακροχρόνιος ἔσται».

δ' Ἀνδρεία ἐστὶν ἀρετὴ, ἣτις πόνους καὶ κινδύνους θανάτου ὑπομένει ἀνδρείως. Εἰς ταύτην παροτρύνων ἡμᾶς ὁ ἀνίκητος Παῦλος βοᾷ· «Ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἐδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες

740 ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενός ἐν Κυρίῳ».
M f. 185^v Καὶ ἀλλαχοῦ / «Ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑποστῆναι τὰς μεθοδίας τοῦ διαβόλου καὶ ἀντέχειν ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾶ καὶ ἐν πᾶσι τέλειοι εἶναι». Ἔτι δὲ καὶ ὁ προφήτης· «ἐν τῷ

713 - 714 Ga. 6.2 722 Mat. 10.16 729 - 730 Ro. 13.7 732 1 Ti. 5.23 733 Eph. 5.18 739 - 741 1 Co. 15.58 741 - 744 Eph. 6.11 - 13

745 θεῶ ποιήσωμεν δύναμιν καὶ αὐτὸς ἐξουθενώσει τοὺς θλίβοντας ὑμᾶς»).

14. Περὶ δώρων καὶ καρπῶν τοῦ πνεύματος

Ἔτι δὲ πρέπει, ἵνα οἱ πιστοὶ μετὰ ταπεινῆς καρδίας πάντοτε παρακολουθῶσιν, ὡς εἶεν πεφωτισμένοι τοῖς δώροις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅτινα ἑπτὰ ἐν τῷ Ἑσαία συναριθμοῦνται : πνεῦμα φρονήσεως, γνώσεως,
750 βουλῆς, ἰσχύος, σοφίας, εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου θεοῦ. Ἐκ γὰρ τούτων γεννῶνται καρποὶ δώδεκα :

α' Ἀγάπη, εἶζα πάντων τῶν ἀγαθῶν.

β' Εὐφροσύνη, ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος πνευματικῶς παραμυθούμενος περιχαρῶς δουλεύει αὐτῷ.

M f. 186^r γ' | Εὐσέβεια, ἣ ἐν ταῖς τοῦ κόσμου τούτου τρικυμίαις τὴν τῆς ψυχῆς γαλήνην φυλάττει.

δ' Ὑπομονή, ἐν ἣ τὰ ἐναντία καὶ σκληρὰ γενναίως ὑποφέρομεν.

ε' Μακροθυμία, ἣ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν ἀνδρείαν ποιεῖ πρὸς τὰ ἐλπιζόμενα ἀγαθὰ.

760 ς' Ἀγαθοσύνη, ἣ μηδένα βλάπτει, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἐπιθυμεῖ καλὰ καὶ θεῖα.

ζ' Καλοκαγαθία, ἣ ἡμᾶς οἰκείους πρὸς πάντας ποιεῖ καὶ ἡδεῖς ἐν τοῖς λόγοις καὶ μετρίους ἐν τοῖς ἥθεσι.

η' Πραότης, ἣ τις πάσας τὰς τοῦ θυμοῦ κινήσεις ἀναπαύει καὶ καταπραίνει.

θ' Πίστις πρὸς τὸν πλησίον, ἣ τις τὰς συνθέσεις καὶ ὑποσχέσεις ἀκριβῶς
765 φυλάττει.

ι' Μετριοτής, ἣ πάντα τύφον καὶ τόλμαν ἀποδιώκει.

ια' Ἐγκράτεια, οὐ μόνον ἀπὸ βρωμάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἡδονῆς ἀπέχεσθαι.

M f. 186^v | ιβ' Σωφροσύνη, ἣ τις τὴν διάνοιαν σώφρονα καὶ αἰδέσιμον ποιεῖ, ἐν στό-

770 ματι σώφρονι καὶ αἰδεσίμῳ φυλάττει. Ἡ γὰρ δύναμις καὶ ἡ χρῆσις τούτων τῶν δώρων τῶν πνευματικῶν ποιεῖ ἵνα οἱ ἄνθρωποι ἀγαλλόμενοι ὡς ἡγεμόνι τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐν παντὶ ἐψονται καὶ ὀδηγούμενοι καὶ βεβαιούμενοι ἐξ ἐκείνου ἐν τῇ ὁδῷ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ ἀπονητὶ προπορεύσονται.

775 Καὶ μάρτυς ὁ ἀπόστολος λέγων· «Ὅσοι πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ θεοῦ εἰσιν»).

15. Περὶ τῶν ὀκτὼ μακαριότητων

·Μετὰ ταῦτα ὀφείλει ὁ ἐνοριτὴς μετ' ἐπιμελείας διδάσκειν τοῖς πιστοῖς

774 - 775 Ro. 8.14

752 πασῶν τῶν ἀγαθῶν cod. 769 αἰδεσίμην cod. 770 σωφρόνα cod.

τῆς ἐνορίας αὐτοῦ, ὅτι οὐ δίδεται ὁ στέφανος τῆς δικαιοσύνης ἢ ὁ μισθὸς ὁ αἰώνιος ἄνευ πόνου. Τοῦτο γὰρ φανερῶς φαίνεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἣν
 780 Χριστὸς ὁ θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐν τῷ ὄρει ἔδωκεν,
 M f. 187^r ἥτις τὰς ὀκτὼ εὐαγγελικὰς μακαριότητας / ἐνδείκνυσι καὶ ἔστιν ἡ πρώτη
 αὕτη :

α' Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἔστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

785 β' Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

γ' Μακάριοι οἱ πενθοῦντες ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

δ' Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

ε' Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

790 ς' Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται.

ζ' Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται.

η' Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἔστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Ἐνταῦθα πᾶς τις χριστιανὸς ὀφείλει στοχάζεσθαι ὡς ἐν μιᾷ ἐκάστη
 M f. 187^v ἄνωθεν μακαριοτήτων δύο προτίθενται, τὸ ἕτερον μὲν αὐτῶν ἔργον ἀρετῆς
 κόπω ἐνδεχόμενον, τὸ δὲ ἕτερον τῆς αἰωνίου ζωῆς μισθὸς τῇ αὐτῇ ἀρετῇ
 ἐμπρέπων. Καὶ ὡσπερ τὸ πρῶτον μέρος δυσκολίαν προσφέρει τοῖς πιστεύ-
 ουσιν, οὕτω τὸ δεύτερον μέρος μεγάλην τοῦ προτιθεμένου ἐνδίδωσιν καὶ
 ἀπονίπτει τοὺς ἰδρωτὰς καὶ ἐλαφρύνει τοὺς κόπους καὶ ἀγῶνας, οὓς ἐν τῇ
 800 χριστιανικῇ στρατηγίᾳ χρῆ τὸς πάντας ὑποφέρει, ὅτι, καθὼς καὶ Παῦλος
 Τιμοθέῳ λέγει «οὐδεὶς στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ» καὶ ἀλλαχοῦ
 «ἕκαστος τὸν ἴδιον μισθὸν λήφεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον». Καὶ διὰ τοῦτο
 ὁ Κύριος ὁ θέλων τὴν πάντων ἀνθρώπων σωτηρίαν, πρὶν τοῦ ἐλθεῖν καὶ ἐν
 τῷ κόσμῳ φανερωθῆναι κριτῆς δικαιοσύνης καὶ φοβερῶτατος, παροτρύνει
 805 πάντας ἡμᾶς εἰς τὴν προσδοκίαν τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ τοιοῦτοις ῥήμασιν
 M f. 188^r («Ἴδού ἔρχομαι ταχὺ καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἕκαστῳ ὡς
 τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται. Ὁ νικῶν δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ
 μου»), ὅπερ ἔστιν ἡ ἀληθινὴ καὶ αἰώνιος καὶ τελεωτάτη μακαριότης.

16. Π ε ρ ἰ τ ῶ ν τ ε σ σ ἄ ρ ω ν τ ο ὦ ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ τ ε λ ῶ ν

810 Συμφέρει δὲ λίαν τοῖς χριστιανοῖς, ἵνα συχνάκις τῶν τελῶν μιμνήσκωνται, ὡς εὐκόλως ἀπὸ τοῦ ἁμαρτάνειν ἀπέχωνται καὶ κατὰ πάσης κακῶν λύμης ἐνοπιζόμενοι ἐν τῇ σχολῇ καὶ σπουδῇ τοῦ ἴσου καὶ τοῦ καλοῦ

κατέχονται. Γέγραπται γάρ· «ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου μέμνησο τὰ ἔσχατά σου καὶ εἰς αἰῶνα οὐχ ἁμαρτήσῃ». Καί εἰσι ταῦτα· ὁ θάνατος, ἡ κρίσις,
 815 ἡ κόλασις καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τῶν γὰρ τοιούτων ἡ ἐνθύμησις ἔτι καὶ τοῖς ἁγιωτάτοις ἀνδράσι πέφυκεν εἶναι οἰκεία. Καὶ γὰρ ἀπὸ κενῶν ἐν-
 M f. 188^v θυμήσεων καὶ γῆινων ἐννοιῶν τὸν ἄνθρωπον ἐξέλκουσι καὶ πρὸς τὴν ἑαυτῶν
 γνῶσιν ἐπανάγουσι καὶ πρὸς τὸν σωτήριον τοῦ θεοῦ φόβον ὠθοῦσιν. Οἵτινες
 γὰρ ἀληθῶς φοβοῦνται τὸν θεόν, ἐτοιμάσωσι τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ ἐνώ-
 820 πιον αὐτοῦ ἀγιάσωσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν, φυλάξωσι δὲ τὰ ἐντάλματα αὐτοῦ
 καὶ ὑπομονὴν ἔξωσι ἕως θεωρίας καὶ προβλέψεως τῆς οὐρανίου καὶ αἰω-
 νίου δόξης αὐτοῦ· ἀμήν.
 Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ ἐσταυρωμένῳ, ὅστις ἀρχὴ καὶ τέλος ἐστὶν τῆς
 ἡμῶν σοφίας τε καὶ δικαιοσύνης, δόξα αἰωνία.